

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
ИҚТИСОДИЁТ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқарув кафедраси

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Факултет декани _____
доцент Комолов Х.Х.
«_____» июн 2015 й.

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
кафедра мудири _____
доцент Шерматов О, А.
«_____» июн 2015й.

*Фермер хўжалигини бошқариш ва юритиш
таълим йўналишининг битирувчиси
(Хайдарова) Талипова Дилдора Дилшодовнанинг*

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

*Мавзу: Избоскан туманидаги “Исмоилов Йигитали” фермер
хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш
омиллари.*

*БМИ рахбари:
Бажарувчи:*

*катта ўқитувчи Б.С.Рахмонова
Д.Д.Толипова (Хайдарова)*

Андижон – 2015йил.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА БОШҚАРУВ
КАФЕДРАСИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва
бошқарув кафедрасининг мудири
доцент Шерматов О. А. _____
«10» сентябрь 2014 й.

Иқтисодиёт таълим йўналишининг битирувчиси
Дилдора (Хайдарова) Талиповага
битирув малакавий ишини бажариш учун

ТОПШИРИҚ

1. Битирув малакавий ишининг мавзуси: институт ректорининг «10» сентябрь 2014 йилдаги 275-Ст- сонли буйруғи билан тасдиқланган.
2. БМИ мавзуси: Избоскан туманидаги “Исмоилов Йигитали” фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари.
3. Битирув малакавий ишни тугатиш вақти: «30» май 2015 йил.
4. Битирув малакавий ишнинг таркибий тузилиши. Кириш, 3 та бобдан иборат асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.
5. Битирув малакавий ишни бажариш учун керакли маълумотлар. Аграр ислохотларни чуқурлаштиришга оид бўлган ҳуқуқий қонунлар, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, мавзуга оид адабиётлар, интернет манбалари, ҳамда БМИ объекти бўйича 2012-2014 йиллар учун ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичлари, бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари ва мавзуга оид бўлган бошқа маълумотлар.
6. Битирув малакавий ишда фойдаланиладиган жадваллар. Битирув малакавий ишида мавзунинг моҳиятини ёритишга ёрдам берадиган

10-12 та жадвалларни тайёрланиши кўзда тутилган бўлиб, улардан камида 3 таси бевосита ҳимоя жараёнида фойдаланилади.

<i>Битирув малакавий ишнинг асосий саволлари</i>	<i>Бажарилиш муддатлари</i>	<i>БМИ раҳбарнинг Ф.И.Ш</i>	<i>Имзо</i>
<i>Кириш</i>	<i>10.11.2014</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1 Боб Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида фойдаланишнинг назарий услубий асослари.</i>			
<i>1.1 Бошқарув усулларида моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари</i>	<i>10.12. 2014</i>	<i>Кат.ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1.2 Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида фойдаланишнинг назарий услубий асослари.</i>	<i>07.01.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>1.3 Фермер хўжаликларида бошқарув усулларида бугунги кундаги аҳамияти ва зарурлиги</i>	<i>09.02.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>2 Боб Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг тахлили.</i>			
<i>2.1 Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини жойлашган ўрни ва тупроқ - иклим шароити.</i>	<i>07.03.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>2.2 Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг тахлил этиши.</i>	<i>08.04.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>2.3. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида гўза етиштириши агротехнологиясини таъкил этиши</i>	<i>01.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи О.Қодиров</i>	
<i>3-Боб. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари.</i>			
<i>3.1. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқариш усулларида фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалалари</i>	<i>11.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>3.2 Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари.</i>	<i>16.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>Хулоса ва таклифлар</i>	<i>25.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	
<i>Фойдаланилган адабиётлар рўйхати</i>	<i>28.05.2015</i>	<i>Кат. ўқитувчи Б.С.Рахмонова</i>	

Топширик берилган вақти:

10 ноябрь 2014

БМИ раҳбари:

катта ўқитувчи Б.С.Рахмонова

Бажарувчи:

Д. Д.(Хайдарова)Талипова

М у н д а р и ж а

№	Мазмуни	бетлар
	<i>Кириш</i>	5
1- БОБ	<i>Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида фойдаланишнинг назарий услубий асослари.</i>	11-42
1.1.	<i>Бошқарув усулларида моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари</i>	11
1.2	<i>Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида фойдаланишнинг назарий услубий асослари.</i>	17
1.3.	<i>Фермер хўжаликларида бошқарув усулларида кундаги аҳамияти ва зарурлиги</i>	27
2- БОБ	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжали- гида эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг тахлили.</i>	43-68
2.1.	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини жойлашган ўрни ва тупроқ - иклим шароити.</i>	43
2.2.	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжали- гида эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларнинг тахлил этиши.</i>	51
2,3	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжали- гида ўза етиштириш агротехнологиясини ташиқил этиши.</i>	66
3- БОБ	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжали- гида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари.</i>	69
3.1.	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжали- гида бошқариш усулларида фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалалари</i>	69
3.2.	<i>Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжали- гида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари.</i>	79
	<i>Хулоса ва таклифлар</i>	88
	<i>Фойдаланилган адабиётлар рўйхати</i>	92

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларини шакллантирмасдан туриб, бозор иқтисодиётига ўтиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда фермерчилик ҳаракати кенг қулоч ёзиб кетди. Фермерчилик ҳаракатининг бош асосчиси, архитектори бўлмиш Президентимиз И.А.Каримовнинг таъбири билан айтганда, фермерлар «Қишлоқдаги иқтисодий ислоҳатларнинг биринчи қалдирғочларидир» лар.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида қишлоқ хўжалигини чуқур иқтисодий ислоҳ қилиш, ўзининг ҳақиқий мазмун-маъносига, фермер хўжаликларини ташкил этиш билан эриша бошлади. Чунки фермер хўжаликларида янгича мулк шакли ўз эгасини топиб, меҳнат билан бирлашиб, унинг пировард мақсади қишлоқда мулкдорга хизмат қилишдир. Фермер хўжаликларида моддий жавобгарлик ва иқтисодий манфаатдорлик ўзининг амалий натижасини бера бошлади, меҳнат унумдорлиги кескин кўтарилиб, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ортди.

Бошқарув усуллари- бу бошқарув субъектининг бошқарув объектига мақсадли йўналтирилган таъсир ўтказишнинг усуллари, яъни бошқарувчининг у бошқараётган ишлаб чиқариш жамоасига қўйилган мақсадларга эришиш жараёнида унинг фаолияти координациясини таъминлашдир.

Бошқарув усуллари воситасида иқтисодий жараёнларга ва ишлаб чиқариш қатнашчиларига моддий, молиявий, энергия, меҳнат ресурсларини имкони борича кам сарф қилиб юқори натижаларга эришиш мақсадида таъсир этилади. Ишлаб чиқариш самарадорлиги кўп жиҳатдан бошқарув усуллари мукамаллиги ва тўғри шакллانлиги билан узвий боғлиқдир.

Бошқарув усуллари фермер хўжаликларини бошқаришда муҳим ўринни эгаллаб, бошқарув қонун ва тамойиллари билан узвий боғлиқдир. Меҳнат жамоасига таъсир этиш усуллари орасида бошқарув механизми учун бозор иқтисодиёти шароитида бошқарув объектив қонунлари талабларига мувофиқ келувчиларигина энг мақбул ва мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади.

Бунинг моҳияти шундаки, бошқарув усуллари бозор иқтисодиётига мансуб конунлар тизими билан узвий боғлиқдир.

Бошқарув усуллари бевосита ижтимоий-иқтисодий муносабатларга таъсир этувчи ишлаб чиқариш усули ривожланиши ва жамият ишлаб чиқариш кучлари ўсиши билан ўзгариб боради. Иқтисодиёт муваффақиятли ривожланишда бошқарув усуллари тўғри танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Бошқарув усуллари иқтисодиётнинг маълум аниқ соҳаларида амал қилишнинг турли йўллари орасидаги умумий ҳодиса сифатида ажратиш мумкин.

Фермер хўжалигини бошқаришда қуйидаги усуллардан фойдаланилади: иқтисодий, ташкилий, ижтимоий, психологик ва ҳуқуқий. Бошқарувнинг бу усуллари ўзаро узвий боғлиқдир, шу сабабли уларнинг бирортасига ортиқча аҳамият бериш бутун ишлаб чиқаришнинг нормал бориши бузилишига олиб келади. Ҳозирги даврда бозор иқтисодиётини бошқаришнинг иқтисодий усуллари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини тутган ўрни ҳисобга олиниб, уни барқарор ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Жумладан, қишлоқда аграр ислохатларнинг чуқурлашуви асосида туб таркибий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2014 йилнинг ўзида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 6,9 фоизга, жумладан, деҳқончилик – 6,4 фоизга, чорвачилик – 7,4 фоизга ўсди.

Миришкор деҳқон ва фермерларимизнинг мардонавор меҳнати, замонавий агротехнологияларни жорий этиш ҳисобидан 3 миллион 400 минг тоннадан зиёд пахта, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди. Мелиорация тадбирлари амалга оширилди, жумладан 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бу жами экин экиладиган майдонларнинг ярмидан зиёди демакдир. Ана шундай ишлар туфайли сизот сувлари энг оғир даражада, яъни, 2 метргача юзада

жойлашган ерлар қарийб 500 минг гектарга ёки учдан бирига камайди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар эса 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди. Мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида пахта ҳосилдорлиги гектарига ўртача 2-3 центнер, бошоқли дон экинлари бўйича эса 3-4 центнерга ошгани бу борада эришган энг муҳим натижамиздир.

Аграр ислоҳатларни чуқурлашуви асосида қишлоқда туб таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг зарурлиги шундаки, янги иқтисодий тизим ҳисобланган бозор иқтисодиёти самарали фаолият кўрсата олиши учун у ўзига мос келадиган янги таркибий тузилмага эга бўлиши керак. Ушбу қонуниятли жараён асосида фермер хўжаликлари қишлоқда хўжалик юритишнинг устивор шаклига айлантирилди.

Янги шароитида самарали фаолият кўрсата оладиган кучли, бақувват ва рақобатдош фермер хўжаликларини вужудга келтириш мамлакатимизда ўтказилаётган аграр сиёсатнинг таркибий қисми бўлиб ҳисобланади.

Бу соҳада Президентнинг 2012 йил 22 октябрдаги «Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташқил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПФ-4478-сонли фармонини қабул қилиниши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ушбу фармонни бевосита амалиётда қўлланилиши уни 1-иловасида келтирилган чора-тадбирлар дастурида батафсил баён этилган. Дастур 3 бўлим ва 27 пунктдан иборат бўлиб унда фермер хўжаликларининг ташқилий ва ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, бошқариш тизимини ислоҳ қилиш асосида уларни иқтисодий мустақиллигини ва молиявий барқарорлигини таъминланишига алоҳида эътибор берилган.

Фармонда белгиланган чора-тадбирлар дастурини амалга оширилиши фермер хўжаликларини барқарор ривожланишини таъминлаш ва уларни рақобатдошлигини ошириш имкониятларини яратади.

Иқтисодиётимизда амалга оширилаётган чуқур таркибий ўзгаришларнинг, мамлакатимиз бир пайтлардаги аграр республикадан босқичма-босқич

равишда саноати ривожланган замонавий давлатга айланиб бораётганининг яққол тасдиғи сифатида кўришимиз мумкин.

Қишлоқ хўжалигининг ўзида кенг кўламли ўзгаришлар ва сифат жиҳатдан янгиланишлар юз бермоқда.

Юртимизда экин майдонларини оптималлаштириш ва қишлоқ хўжалиги экинларини районлаштириш борасида ҳар томонлама пухта ўйланган сиёсат олиб борилаётгани энг муҳим хомашё ва экспортбоп маҳсулот бўлмиш пахта етиштиришнинг нисбатан барқарор ҳажмини сақлаган ҳолда, бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни бир неча баробар кўпайтириш имконини берди. Энг муҳими, халқимизни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлиқ таъминлашга замин туғдирди, керак бўлса, уларни чет мамлакатларга экспорт қилишга имкон бермоқда.

Андижон, Косонсой, Чортоқ, Ўрта Чирчиқ, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилди, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерда дон экинлари, сабзавот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар барпо этилди. Натижада 2012-2014 йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланган ҳолда, сабзавот етиштириш 16,3 фоиз, полиз экинлари 16,6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди.

Фермер хўжалиги ривожланган мамлакатларнинг узоқ даврли тажриба-сида ўзининг самарадорлиги, рақобатбардошлиги, бозор конъюнктурасига тез мослаша олиши каби хусусиятларини намоён эта олди. Шунга кўра, Ўзбекистонда ҳам фермер хўжаликларининг ривожланишига катта эътибор қаратилиб, улар фаолиятининг зарур иқтисодий шарт-шароитлари яратилди, меъёрий-ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш шароитида фермер хўжаликларининг ташкил топиши аграр ислохотларнинг асосий мазмунини ташкил этди. Фермер хўжаликларининг ташкил этилиши босқичма-босқич ва изчиллик асосида олиб борилди.

Юқоридаги натижаларга эришилиши учун хўжаликда бошқарув усулларида самарали фойдаланилиши керак. Иқтисодий усулларни қўлланилиши ва кўзланган якуний натижаларга эришилиши учун хўжаликда маъмурий - ташкилий усуллардан меъёрида фойдаланиш тавсия этилади. Маъмурий ташкилий усуллардан иқтисодий усулларни самарали қўллаш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратиш мақсадида фойдаланилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқоридаги муаммоларни ҳал этиш бўйича илмий жиҳатдан асосланган ва амалий аҳамиятга молик бўлган фикр мулоҳазалар, таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан бўлиб ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Битирув малакавий ишининг мақсади қишлоқ хўжалигини ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда тармоқда бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари юзасидан таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборатдир. Бу масалада олиб борилган тадқиқотлар Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида мисолида олиб борилди.

Битирув малакавий ишини бажариш жараёнида қуйидаги вазифалар ҳал этилди:

1. Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида фойдаланишнинг назарий услубий асослари ўрганилган.

2. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил этиш асосида фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари белгиланди.

3. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқарув усулларида фойдаланиш омиллари ўрганилди, ҳамда бир қатор фикр ва мулоҳазалар ишлаб чиқилди.

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишда келтирилган фикр мулоҳазалардан, қилинган хулосалар ва таклифлардан қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган фермер

хўжаликларида бошқарув усулларида фойдаланиш омиллари бўйича чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқишда кенг фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг таркиби. Битирув малакавий иши кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Битирув малакавий иши электрон ёзма шаклида 100 бетни ташкил этади. Битирув малакавий ишини ёритишда 12 та жадваллардан фойдаланилди.

**1 Боб. Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида
фойдаланишнинг назарий услубий асослари.**

1.1 Бошқарув усулларида моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари

Бошқарув усуллари- бу бошқарув субъектининг бошқарув объектига мақсадли йўналтирилган таъсир ўтказишнинг усуллари, яъни бошқарувчининг у бошқараётган ишлаб чиқариш жамоасига қўйилган мақсадларга эришиш жараёнида унинг фаолияти координациясини таъминлашдир.

Бошқарув усуллари воситасида иқтисодий жараёнларга ва ишлаб чиқариш катнашчиларига моддий, молиявий, энергия, меҳнат ресурсларини имкони борича кам сарф қилиб юқори натижаларга эришиш мақсадида таъсир этилади. Ишлаб чиқариш самарадорлиги кўп жihatдан бошқарув усуллари мукамаллиги ва тўғри шакллланганлиги билан узвий боғлиқдир.

Меҳнат жамоасига таъсир этиш усуллари орасида бошқарув механизми учун бозор иқтисодиёти шароитида бошқарув объектив қонунлари талабларига мувофиқ келувчиларигина энг мақбул ва мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади. Бунинг моҳияти шундаки, бошқарув усуллари бозор иқтисодиётига мансуб қонунлар тизими билан узвий боғлиқдир.

Бошқарув усуллари ташки ва ички омиллар таъсирида ўзгаради.

➤ Ташки омилларга: ташки ва ички шароит ўзгариши, иқтисодиётни бошқаришда туб ислохотларни амалга ошириш, халқ ҳужалигининг техникавий қуролланганлик даражасини бошқариш тизимида ўзгаришлар (иқтисодий ислохотлар, иқтисодиётни бошқаришнинг тармок тизимидан ҳудудий тизимига ўтиш ва х.к.) киради.

Ички омилларга: жумласига йирик ишлаб чиқариш бирлашмаларини ташкил этиш асосида ишлаб чиқариш консентрасиясини амалга ошириш; қорхона катталиги ўзгариши натижасида унинг бир гуруҳдан иккинчисига ўтказилиши;

➤ ишлаб чиқариш ихтисослашиш даражаси ўзгариши; меҳнатнинг техника билан таъминланиш даражаси яхшиланиши;

➤ ишлаб чиқаришни режалаштириш ва жадал тартибга солишнинг мавжуд усулларини такомиллаштириш ва янгиларини жорий қилиш (тармокли режалаштириш ва бошқариш;

➤ ишлаб чиқаришни узлуксиз тезкор режалаштириш, ишлаб чиқариш-ни бошқаришни автоматлаштирилган тизимини куллаш ва х.к.) киритиш мумкин.

Бошқарув усуллари бевосита ижтимоий-иқтисодий муносабатларга таъсир этувчи ишлаб чиқариш усули ривожланиши ва жамият ишлаб чиқариш кучлари усиши билан ўзгариб боради. Иқтисодиёт муваффақиятли ривожланишда бошқарув усуллари тўғри танлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Хозирги даврда бозор иқтисодиётини бошқаришнинг иқтисодий усуллари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бошқарувнинг иқтисодий усуллари кишиларга иқтисодий манфаатлар оркали таъсир курсатади.

Иқтисодий усулларнинг моҳияти ходимлар ва ишлаб чиқариш жамоасига улар манфаати бўлишини таъминловчи иқтисодий шароит яратишдан иборатдир. Бошқарув усуллари тизимида иқтисодий усуллар етакчи ўринни эгалайди.

Иқтисодий усуллар иқтисодий таъсир воситалари йиғиндисидан (нарх, кредит, бизнес-режа, фойда, соликлар, иш хаки, иқтисодий рағбатлантириш ва х.к.), яъни хужалик фаолиятига таъсир этишнинг ҳар бир жамоа мос хужалик бўғини билан узвий алоқада амал қилади.

Хужалик ташкилотларининг ишлаб чиқаришни бошқариш бўйича фаолияти бошқарувнинг турли ташкилий-фармойиш усуллари куллаш билан боғлиқдир. Бошқарувнинг ташкилий-фармойиш усуллари бошқарувчи ва бошқарилувчи тизимлар самарали фаолият юритишини таъминловчи таъсир этиш тизимидан иборатдир. Бошқарувнинг ташкилий-фармойиш усуллари иқтисодий усулларни тулдириб, бозор иқтисодиёти қонунлари. Ҳуқуқий актларни ҳисобга олиш ва бажаришга асосланади.

Давлат махсус тўзилган бошқарув ташкилотлари воситасида бошқариладиган тизимга маъмурий ва ташкилий жихатдан таъсир утказди. Бошқарув тизимида ташкилий усуллар умумий мақсадга эришиш учун ишлаб чиқарувчиларнинг ҳамкорликдаги ҳаракати тартибга солинадиган маъмурий ҳужжатлар асосида амалга ошади. Ташкилий-фармойиш усулини куллаш асосини бошқарувнинг барча тамойиларига риоя қилиш ташкил этади.

Бошқарувнинг ташкилий фармойиш усуллари уларнинг ишлаб чиқарувчиларга таъсир этиш манбаалари ва юналишлари буйича турларга ажратилади. Бунга боғлиқ ҳолда таъсир этишнинг ташкилий-фармойиш усуллари уч гуруҳга бўлинади: ташкилий-барқарорлаштирувчи, фармойиш ва интизом.

Таъсир этишнинг ташкилий-барқарорлаштириш усуллари асосий мақсади ҳамкорликда ишлаш учун ташкилий асос яратишдир, яъни, вазифа, мажбурият. Жавобгарлик ва ваколатларни таксимлаш, тартиб урнатиш ва ҳ.к. Маъмурий таъсирнинг ташкилий шакллариининг икки ташкилий регламентлаш ва ташкилий меёрлаш тури мавжуд. Ташкилий регламентлаш воситасида давлат бошқарувчи ва бошқариладиган тизимга уларнинг мақбўл нисбатини, ташкилий тизимини ва ҳар бир даражада бошқарув чегараларини аниқлаш мақсадида таъсир этади. Ташкилий регламентлашга мисол қилиб лавозимлар ҳақида Низомни курсатиш мумкин. Ташкилий меёрлаш ҳужжатлари воситасида хом-ашё, материаллар сарфини меёрлаш, маҳсулотлар ишлаб чиқаришга меҳнат сарфи ишлаб чиқариш фондларидан фойдаланиш техникавий ва технологик меёрлар (стандартлар, меёрлар, қайта ишлов бериш усули, тартиби ва ҳ.к.) ишлаб чиқаришини ташкил этиш меёрлари (мақбўл ишланма кулами).

Таъсир этишнинг фармойиш усуллари чекловчи ҳужжатларда кўзда тутилмаган мавжуд вазиятдан келиб чиққан ҳолда кундалик жадал бошқариш мақсадида кулланилади. Фармойиш таъсирининг асосий мақсади бошқарув аппаратининг аниқ ҳаракати, бошқарувнинг барча бўлинма ва хизматлари барқарор ишлашини таъминлаб беришдан иборат. Таъсир этишнинг

фармойиш усуллари буйрук, фармойиш, курсатма ва бошқа меёрий хужжатлар асосида амалга оширилади.

Буйрук - бу рахбарнинг қўл остидаги ходимлардан маълум вазифани бажаришни ёзма ёки оғзаки равишда талаб қилишидир. Буйрук фақат чизиқли бошқарув тизими рахбари томонидан берилади. Фармойиш - ходимлардан айрим ишлаб чиқариш ва хужалик масалаларини ҳал этишни талаб қилишдир. Фармойиш бошлик ўринбосарлари, хизматлар бошликлари, улар эга бўлган ваколатлари доирасида берилади. Бошқарув амалиётида кулланиладиган таъсир қилиш усулларида бири - оғзаки курсатмадир. Таъсир қилиш усулларида бири - оғзаки курсатмадир. Таъсир этишнинг бундай шаклини барча даражадаги рахбарлар, лекин кўпинча қуйи даражадаги командирлар, бригада бошликлари, усталар куллайдилар.

Фармойиш воситасида таъсир этиш бажариш муддатлари билан фарк қилади. буйрук ва фармойишлар ўзок ёки қисқа муддатда мулжалланган бўлади.

Корхонани бошқаришда фармойиш билан таъсир этиш фақат қонунга зид бўлмаган ҳолдагина бажарилиши қатъий бўлган ҳуқуқий қучга эга бўлади. Шу сабабли барча тизимдаги ташкилий-фармойиш фаолияти мавжуд қонунчиликка бўйсунган ҳолда амалга ошириши лозим.

Интизомий таъсир усуллари ташкилий барқарорлаштирувчи ва фармойиш воситасида таъсир этиш усуллари тулдириб, интизомий талаблар ва мажбуриятлар тизими воситасида ташкилий алоқалар барқарорлигини таъминлашга қаратилгандир.

Бошқарувнинг ижтимоий-психологик усуллари - бу ишлаб чиқарувчи ва айрим шахсларга уларнинг ижтимоий эҳтиёжлари ва психологик хусусиятларига таъсир этиш билан бошқариш воситасидир. Бошқарувнинг ижтимоий-психологик усуллари куллаш корхонада юз бераётган ижтимоий ҳодисаларни чуқур урганиш ходимлар нерв системаси кайфиятига таъсир этувчи психологик (рухий) омилларни билишни талаб этади.

Бошқарувнинг ижтимоий-психологик усуллари ишлаб чиқаришда мавжуд ижтимоий механизмни (ўзаро муносабат тизими, ижтимоий эҳтиёжлар) куллашга асосланади. Бошқарувнинг ижтимоий усуллари ижтимоий тартибга солиш воситасида амалга оширилади.

Ижтимоий тартибга солиш усуллари турли гуруҳлар ва шахслар мақсади ва манфаатларини аниклаш ва ростлаш юли билан ижтимоий муносабатларни тартибга солиш ва уйғунлаштириш мақсадида қўлланилади.

Касбий танлашнинг моҳияти - кишиларнинг рухий хусусиятлари улар бажарувчи ишларига энг мос бўладиган қилиб танлашдан иборат. Шахснинг рухий хусусиятлари жусласига унинг кизикиш ва майллари, қобилияти, темперамент ва характери қиради. Шу сабабли, раҳбар шахсга раҳбарлик қилганда ўз олдига инсон рухий хусусиятлари шаклланиши ва ривожланишини урганиши, унинг кизикиш ва қобилияти, темперамент ва феълени билиш вазифасини қуйиши керак.

Шахснинг рухий хусусиятларини инсон фаолиятида ажратиб тушуниб бўлмайди, чунки киши қобилияти ва феъли хусусиятлари унинг фаолияти ва ҳулкида намоён бўлади. Инсон ҳаёти ва оммавий фаолияти унинг рухий ҳолатини шакллантиради. Инсоннинг қандай ҳаёт кечириши, нима билан шугулланишини билмай вужудга келганлиги, у ёки бу нарсага қобилият ривожланганлиги, феъли шаклланганлигини англаб бўлмайди.

Раҳбарга хос бўлган муҳим хусусият кишилар фаолиятини рағбатлантирувчи омилларни яхши билиш, ҳар бир кишини у ёки бу вазифани бажаришга қизиқтира олишдир. Бу айниқса, у ёки бу корхонага ишга кириб, уларни келажакда нима қилишини билиш лозим бўлган ёшлар билан ишлашда муҳимдир. Раҳбар ишини қим ва қачон қайси скрипкани қилиши, қайси асбобда мусика қилишини ўрганган, қим нотўғри қилиши мумкинлиги, қимни қайси ерга қуйиш кераклигини билиши лозим бўлган дирижер меҳнати қилаш қилиштириш мумкин.

Инсон учун фақат моддий рағбат муҳим деб ҳисоблаш нотўғри. Унга жуда қўп нарса қатта умумий ишда ўз ҳиссаси қорлигини ҳис этиш, ўзини

меҳнат орқали намоён этиш, ўз малакаси билан ғурурланиши, ўртоклари ҳурматига сазовор бўлиш ва х.к.лар ҳам муҳимдир.

Аммо, амалиётда фойдаланиладиган бошқарув усуллари, қоидага кўра, мажмуавий бўладилар, яъни улар бир вақтда иқтисодий манфаат, маънавий ва моддий рағбатлантириш, ижтимоий-психологик омилларни ҳисобга оладилар. Бунда айрим усуллар аниқ вазиятларда бир бирларини тўлдиргандай бўлиб, ҳар хил омилларнинг бошқарув объектига таъсими мажмуавий белгилашга имкон беради. Бундай шароитларда ҳар хил даражадаги менежерлар бошқарувнинг мажмуавий ушбу аниқ шароитларда самаралироқ бўлган усуллари қўллашлари керак.

1.2 Фермер хўжаликлари фаолиятида бошқарув усулларида фойдаланишнинг назарий услубий асослари.

Президентимиз И.Каримов қишлоқ хўжалигида қўлга киритилган ютуқларимизни қуйидагича баҳолайди. « 2014 йилда қишлоқ меҳнаткашлари қандай оғир синовларга дуч келганини ҳаммамиз яхши биламиз. Совуқ кунлар одатдагидан кўпроқ бўлди. Бу, айниқса, баҳор ойларида янада кўпроқ сезилди. Ёздаги сув танқислиги, вегетация давридаги кучли шамол ва бўронлар, кузнинг анча эрта ва салқин келгани соҳа меҳнаткашлари учун кўплаб жиддий муаммоларни туғдирди.

Ана шундай қийинчиликларга қарамасдан, деҳқон ва фермерларимизнинг мардонавор меҳнати, замонавий агротехнологияларни жорий этиш ҳисобидан 3 миллион 400 минг тоннадан зиёд пахта, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида биринчи марта 8 миллион 50 минг тонналик юксак ғалла хирмони бунёд этилди.» (И.А. Каримов “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” . Халқ сўзи. 19. 01. 2015 йил).

Президентимизни асослашича « Андижон, Косонсой, Чортоқ, Ўрта Чирчиқ, Ўзбекистон ва Бувайда туманларида пахта экин майдонлари қисман қисқартирилди, Асака, Янгийўл ва Жомбой туманларида пахта экишдан бутунлай воз кечилди. Шу асосда пахтадан бўшаган 30 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерда дон экинлари, сабзавот, картошка етиштириш йўлга қўйилди, боғ ва узумзорлар барпо этилди. Натижада 2012-2014 йилларда пахта етиштириш ҳажми сақланган ҳолда, сабзавот етиштириш 16,3 фоиз, полиз экинлари 16,6 ва мева етиштириш қарийб 21 фоизга ўсди.

Янги боғ ва узумзорлар барпо этиш борасида амалга оширилаётган ишларга алоҳида тўхталиб ўтмоқчиман.

2010-2014 йиллар давомида қарийб 50 минг гектар майдонда янги боғлар, жумладан, 14 минг гектардан ортиқ майдонда интенсив боғлар, 23 минг гектарда узумзорлар яратилди. Интенсив боғлар ташкил этиш учун Польша, Сербия ва бошқа мамлакатлардан 6 миллиондан зиёд кўчат олиб келинди.

Бундай боғларнинг кўплаб афзалликларга эга экани бугунги кунда амалда намоён бўлмоқда. Мисол учун, оддий мевали дарахт экилганидан бошлаб дастлабки ҳосилини бергунига қадар одатда 4-5 йил ўтади. Интенсив боғдорчиликда эса дарахт иккинчи-учинчи йилдаёқ ҳосилга қиради. 2011 йилда яратилган боғларнинг ҳар гектаридан 2014 йилнинг ўзида ўртача 300 центнердан ҳосил олингани ва ҳосилдорлик йил сайин кўпайиб бораётгани буни тасдиқлайди. » (И.А. Каримов “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” . Ҳалқ сўзи. 19. 01. 2015 йил).

Президентимизни кўрсатишича «Қишлоқларимиз ҳаётида юксак натижаларга эришишда, аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг асосий шакли сифатида фермерликни йўлга қўйганимиз ва унинг ривожини учун кенг имкониятлар очиб берганимиз ҳал қилувчи роль ўйнади.

Бугунги фермер хўжаликлари самарали фаолият юритиш учун ўз ихтиёрида ижара асосидаги етарлича экин майдонларига эга бўлган, юксак самарали замонавий техника билан таъминланган, илғор технологияларни пухта эгаллаган йирик хўжаликлардир. Мухтасар айтганда, улар қишлоқларимизнинг таянч устунидир.

Кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истиқболини топмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда бундай фермер хўжаликларининг сони 18 мингдан зиёдни ташкил этмоқда». (И.А. Каримов “2014 йил юқори усиш суратлари билан

ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, узини оклаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” . Халқ сўзи. 19. 01. 2014 йил).

Президентимиз фермерлик ҳаракатини ривожланиш бўйича эришилган ютуқларимизга тўхталиб қуйидагиларни асослайди «Мамлакатимизда, хорижий давлатлар тажрибасини чуқур ўрганган ҳолда, қишлоқ хўжалигини иқтисодий ислоҳ этиш бўйича ўта муҳим чора-тадбирларнинг амалга оширилаётгани, қишлоқда бозор муносабатларини жорий этиш ва хусусий мулкчилик шаклини ривожлантириш, фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаш учун ҳуқуқий, ташкилий ҳамда молиявий шарт-шароитларни туғдириб бериш бундай юксак натижаларни қўлга киритишда ҳал қилувчи омил бўлмоқда, десам, ҳеч қандай муболаға бўлмайди. Бугунги кунда фермер хўжалиги ҳақли равишда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг етакчи бўғинига, уни ташкил этишнинг асосий шаклига айланди. Ҳозирги вақтда фермерлик ҳаракати ўз таркибида 66 мингдан зиёд фермер хўжалигини бирлаштирмоқда. Мамлакатимиздаги жами ҳайдаладиган ерларнинг 85 фоиздан ортиғи, етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми айнан фермерлар ҳиссасига тўғри келмоқда.» (И.А.Каримов. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Халқ сўзи. 18.01.2013 й)

Президентимиз фермерлар кенгашининг ҳуқуқларини қуйидагича асослайди «Бугунги кунда фермер хўжаликларини ташкил этиш ва қайта ташкил этиш, уларга ер участкаларини узоқ муддатга ижарага бериш, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари томонидан фермер хўжаликларини ривожлантириш ва уларнинг фаолият кўрсатишига доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳа-ларини қабўл қилиш билан боғлиқ деярли бирорта масала фермерлар кенгаш-ларининг бевосита иштирокисиз ҳал этилиши мумкин эмас.» (И.А.Каримов. Бош мақсадимиз – кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Халқ сўзи. 18.01.2013 й)

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг «Ўзбекистон йўли» Президентимиз И.А.Каримовнинг асарларида илмий-назарий жihatдан асослаб берилган. Улар жумласига Президентимизнинг куйидаги асарларни киритиш мумкин. «Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар», «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли», «Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура», «Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устивор йўналишлари», «Иқтисодий ислохат: маъсулиятли босқич», «Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари», «Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон ХХІ асрга интилоқда», «Ўзбекистон буюк келажак сари», «Ўз келажакимизги ўз қўлимиз билан қураимиз», «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари».

Н.Қ. Йўлдашев В. Н. Наваков таъкидлашича «Бошқарув усуллари - бу қўйилган мақсадларга эришиш учун бошқарувчи тизимча - бошқарув субъектини бошқарилувчи тизимча - бошқарув объекти (ходим, жамоа, бошқарувнинг ижтимоий -иқтисодий объекти)га таъсир кўрсатиш усуллари. Бошқарув усуллари ва бошқарув жараёни усуллари ажратилдилар. Бошқарув усуллари бошқарув объектига таъсир кўрсатишнинг яқунланган жараёнини таърифлайдилар. Бошқарув жараёни усуллари билан фақат айрим ишлар бажарилади.

Яна тўғридан тўғри ва воситали таъсир кўрсатиш, расмий ва норасмий усуллари ҳам ажратилдилар. Тўғридан тўғри таъсир кўрсатиш усуллардан фойдаланишда таъсирнинг бевосита натижасини олиш кўзда тутилади; воситали таъсир кўрсатиш усуллари билан юқори натижаларга эришиш учун шароитлар яратилади. Расмий ва норасмий таъсир кўрсатиш усуллари нисбати бошқарув услубининг ўзига хос аломатларини акс эттиради.

Бошқарув усуллари тизимида умумий усуллар ажратилади. Уларга анъанавий равишда иқтисодий, маъмурий (баъзида уларни ташкилий деб

атайдилар) ва ижтимоий-психологик усуллар кирадилар.» (N.Q.Yoldashev, V.N. Navakov Menejment nazariyasi Darslik. – Т.: “Иқтисодиёт”, 2013 й , 44 б.)

Қодирходжаева Н.Р ёзишича «Бошқарувга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар корхонанинг ишлаб чиқариш, тижорат, молиявий ва бошқа фаолияти натижаларига жиддий таъсир кўрсатиши сабабли, бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳар бир омилни ҳисобга олиш зарур.

Корхонани бошқариш маълум бир тамойилларга асосланиб амалга оширилади. Бу тамойиллар бошқарув фаолияти ғояларининг таянч ва фундаментал асосларини ташкил этиб, бошқарув объектлари ва субъектларига хос бўлган жараёнлар, воқеа ва ҳодисаларни илмий англаш ҳамда мақсадли фойдаланишга имкон беради.» (Қодирходжаева Н.Р Бошқарув: Ўқув қўлланма. – Т.: “иқтисодиёт”, 2012 й , 65 б.)

Юсупов М.Снинг кўрсатишича «Ҳар қандай корхонани, у йирик ёки кичик корхона бўлсин, бошқариш зарур. Ишлаб чиқаришни бошқариш меҳнатнинг ижтимоий хусусиятларидан келиб чиқади. Бошқариш алоҳида меҳнат фаолияти сифатида меҳнат тақсимооти, кооперацияси ва ишлаб чиқариш кўламининг кенгайиши натижасида юзага келган. Бу жараён бошқарув субъектининг муайян бир натижага эришиш мақсадида бошқарув объектларига мақсадли таъсир ўтказиш билан боғлиқ фаолиятни акс эттиради». (Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш: Ўқув қўлланма. – Т.: “Адабиёт жамғармаси”, 2009 й , 17 б.)

Юсупов М.Снинг асослашича «Корхонани бошқариш кенг қамровли фаолият бўлиб, унинг таркибига қуйидаги элементларни киритиш мумкин:

- бошқарув механизми (умумий қонуниятлар, тамойиллар, мақсад ва вазифалар, усуллар);
- бошқарув таркиби (бошқарув органлари, мутахассис ходимлар, техник воситалар ва бошқа);

бошқарув жараёни (қарорларни қабул қилиш ва амалга ошириш, бошқарув технологияси ва тартиби, ходимлар фаолиятини ташкил этиш»)

(Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш: Ўқув қўлланма. – Т.: “Адабиёт жамғармаси”, 2009 й , 18 б.)

Юсупов М.С.нинг такидлашича «Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш жараёнида умумий қонуният ва тамойиллар билан бирга тармоқнинг ўзига хос бўлган табиий-иқлимий ва техник-технологик омилларини ҳам эътиборга олмоқ жоиздир. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши жонли организмлар – ўсимликлар ва чорва моллари билан боғлиқ бўлиб, бошқарув жараёнида уларнинг биологик ва физиологик хусусиятларини яхши билиш лозим. Бу тармоқда ишлаб чиқариш жараёни табиий жараёнлар билан қўшилиб кетган, иш вақти ишлаб чиқариш даври билан мос келмайди. Мавсумийлик ва табиий-иқлимий шароитлар ишчи кучи ва ишлаб чиқариш воситаларидан йил давомида бир маромда фойдаланиш имконини бермайди. Тармоққа хос бўлган бу хусусиятлар қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бошқарувчилари олдида янада кўпроқ масъулият юклайди ва унинг хусусиятларини чуқур ўзлаштириб, бошқарув фаолиятида ҳисобга олишни тақозо этади». (Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш: Ўқув қўлланма. – Т.: “Адабиёт жамғармаси”, 2009 й , 25 б.)

Бошқаришнинг моҳияти, зарурлиги, усуллари ва иқтисодий самарадорлиги масалалари Ўзбекистонда М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев, С.Н.Усмонов, А.А.Абдуғаниев, С.Нозимов ва шу каби бошқа иқтисодчилар томонидан ўрганилган.

Р.С.Азимов иқтисодиётни эркинлаштиришнинг моҳияти ва вазифаларини қуйидагича асослайди. «...бу жараён барқарор иқтисодий ўсишга ва чекланган ресурслардан оқилона фойдаланишга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади. Шу билан бирга эркинлаштириш инвестиция манбаларини фаоллаштириш, ишлаб чиқарувчилар даромадларининг ортиши, экспортга йўналтирилган махсулотлар ҳажмини кўпайтириш, рақобатни кучайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, қишлоқ хўжалигида ерга, мулкка, етиштирилаётган махсулотга эркин баҳо белгилаш ва эркин сотишга имконият яратиш орқали ҳақиқий мулкдорлар синфини мужассамлаштириш,

бюджет маблағларидан оқилона фойдаланишга имкон яратади. Ва нихоят, бўларнинг натижасида аҳолининг турмуш даражасини ошиб бориши таъминланади» (Р.С.Азимов. Республикада иқтисодий эркинлаштиришнинг давлат томонидан тартибга солиш механизми: муаммолар ва уларни ҳал этиш йўллари. Аграр ислохотларни янада чуқурлаштириш муаммолари. Т., 2002 й. 86 бет).

Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 26 августда қабул қилинган фермер хўжалиги тўғрисидаги қонуннинг янги таҳририни 4-моддасида фермер хўжалигининг бошлиғи қуйидагича белгиланган. «Фермер хўжалигининг бошлиғи шу хўжаликнинг муассиси – фермеридир. 18 ёшга тўлган, қишлоқ хўжалигида тегишли малака ёки иш тажрибасига эга бўлган шахс фермер бўлиши мумкин.». (Ўзбекистон Республикасининг фермер хўжалиги тўғрисидаги қонуни. Янги таҳрири. Т. Ўзбекистон. 2004 й. 3-бет).

Президентимиз И.А.Каримов фермерлар фаолиятини тартибга солиш зарурлигига алоҳида тўхталиб қуйидагиларни эслатади «Мухтасар қилиб айтилганда, биз учун устивор вазифа бўлган фермерлик ҳаракатини ҳар томонлама ривожлантириш мақсадида мунтазам иш олиб бориш, бу соҳада таъсирчан ва самарали механизмларни қўллаш керак. Масалан, ўтган йили қарздор бўлиб қолган фермерлардан қарзлар ундириб олинади. Чунки фермер шартнома режасини бажармасдан, давлат манфаатига беписанд қарайдиган бўлса, бу албатта яхшиликка олиб келмайди. Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида Т.Ўзбекистон 2005 й. 74 бет»

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни ташкил этиш ва ўтказишда хорижий тажрибалардан ўзимизнинг ички шароитларимизни ҳамда имкониятларимизни ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш зарурлиги тўғрисида бир қатор иқтисодчиларнинг фикрлари мавжуд. Жумладан, О.А.Шерматов, А.А.Абдуллаев, Ф.А.Иномжоновалар хорижий мамлакатларда тўпланган тажрибаларни ўрганишда ушбу давлатларни 2 гуруҳга бўлиб ўрганишни тавсия этишади. Яъни ривожланган давлатларнинг ва СНГ мамлакатларни алоҳида гуруҳларга бўлиб ўрганилади. (Аграр ислохотларни таш-

кил этиш ва ўтказишнинг хорижий тажрибалари ҳамда уларни аҳамияти). Сборник статей международной научно – практической конференции. АИЭИ. Андижон – 2007 г. 158-263 страницы).

А.А.Абдуллаев ва бошқаларнинг фикрларига кўра аграр ислохатлар «...ўзига хос иқтисодий инқироз хисобланиб, қишлоқда мулкка эгалик қилиш ва ундан фойдаланишнинг янги шаклларини вужудга келишини таъминлайди» (Қишлоқ хўжалигида юз бераётган таркибий қайта ўзгаришларнинг моҳияти ва пировард мақсади. Республика илмий-амалий анжуманининг мақолалар тўплами. АҚХИ. Андижон 2007 й. 68-75 бетлар).

А.А.Абдуллаев, О.А.Шерматовлар қишлоқ хўжалигини жадал ривожлантиришнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашда уни мураккаб ва кўп қиррали иқтисодий категория эканлигини ҳисобга олиб бир қатор натурал ва қиймат кўрсаткичларидан фойдаланиш зарурлигини айтишиб уни яқунловчи асосий кўрсаткичи сифатида рентабеллик даражасидан фойдаланишни тавсия этишади. (Фермер хўжалигини жадал ривожлантириш қишлоқ хўжалиги барқарорлигини таъминлашнинг ҳал қилувчи омилidir. Республика илмий-амалий анжумани материллари. АМИИ. Андижон – 2009 й 170-175 бетлар).

А.А.Абдуллаев, Б.С.Рахмоноваларни Андижон вилоятида пахта-ғалла йўналишида фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликларини йириклаштириш жараёнини таҳлил этишиб бу соҳадаги ишларни уларнинг очиқ майдонлари оптимал даражага етказилгунга қадр давом эттирилишини мақсадга мувофиқ деб топишади (Фермер хўжалигининг техник-технологик мустақиллигини таъминлашнинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий анжумани материллари. АМИИ. Андижон – 2009 й 175-180 бетлар).

У.Парпиев, И.Соломовлар. Бозор иқтисодиётини моҳияти, зарурлиги, унга ўтиш қонуниятларини таҳлил этиб кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янги иқтисодий тизимда тутган ўрни ва аҳамиятини асослайдилар. (Бозор иқтисодиёти асослари ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш. Т.,Шарқ. 1996 й).

М.Бакетт. Фермер хўжалигини ташкил этиш ва уни бошқариш масалаларини хар томонлама кенг тахлил этиб, қишлоқ хўжалигида хусусий тадбиркорликнинг бу шаклини самарали эканлигини асослайди. (Фермер хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш. Дарслик. Тошкент. Мехнат. 1998 й)

Бошқаришнинг мохияти, зарурлиги, усуллари ва иқтисодий самарадорлиги масалалари Ўзбекистонда М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев, С.Н.Усмонов, А.А.Абдуғаниев, С.Нозимов ва шу каби бошқа иқтисодчилар томонидан ўрганилган.

С.Нозимов қишлоқ хўжалигида Бошқарувни қўллаш самарадорлиги омилларини тахлил этиб уни ўзига хос хусусиятларини очиб берган. (Қишлоқ хўжалигида Бошқарув. Наманган – 2001 й.).

Ш.Зайниддинов ва бошқалар Бошқарувни мохияти ва зарурлигига тўхталиб уни самарали қўллаш масалаларини ёритади. (Бошқарув асослари. Т. Молия – 2001 й.).

М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаевлар бошқариш тизимини такомиллаштириш масалаларини тахлил қилиб уни натижаси самарадорликда ўз аксини топишини асослашган. (Бошқарув. Тошкент. Ўқитувчи. 2001 й).

Бошқариш тизими – бир-бири билан чамбарчас боғланган ва бир – бирини тақозо қиладиган бошқариш унсурларининг мажмуасидир. Бошқариш тизимининг оддий, мураккаб ва кўп поғонали турлари мавжуд. (А.Жабриев, Н.Зугуров. Бошқарув. – Самарқанд: 2001)

Бошқарув усуллари – бу ходимларга ва умуман ишлаб чиқариш жамоаларига таъсир кўрсатиш усуллари бўлиб, бу усуллар қўйилган мақсадларга эришиш жараёнида мазкур ходимлар ва жамоаларнинг фаолиятини уйғунлаштириш назарда тутади. Бошқариш услублари иқтисодий, маъмурий-ташкилий, ижтимоий психологик услублардан ташкил топади. Бошқариш услублари тизимида иқтисодий услублар марказий ҳисобланади, чунки мазкур услублар иқтисодий муносабатларда субъектларнинг иқтисодий манфаатларига асосланган ҳолда иқтисодий қонунлар талабини қондиради. Уларнинг роли бозор иқтисодиёти шароитида янада ошди. Уларнинг

таркибига: тижорат ҳисоби, нархнинг шаклланиши, молиялаштириш, кредит, иқтисодий меъёрлар ва бошқалар киради. Иқтисодий услублар меъёрлар, моддий рағбатлантириш каби унсурлар орқали амалга оширилади. Бироқ, бошқаришда ижтимоий, демографик ва бошқа шу каби объектив қонунлар талабини эътиборга олиш зарур.

Маъмурий услублар иқтисодий услублардан фарқ қилиб, субъектга бевосита буйруқ-фармойиш асосида таъсир ўтказишга асосланади. Улар қуйидаги шаклларда амалга ошади: тўғридан-тўғри бўлган маъмурий кўрсатмалар, ходимлар фаолиятини тартибга солувчи қоидалар, маъмурий таъсир ўтказишнинг андоза (стандарт) шакллари (М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев. Бошқарув. – Т.:2001).

1.3. Фермер хўжаликларида бошқарув усуллариининг бугунги кундаги аҳамияти ва зарурлиги

«Бошқарув усули» тушунчасининг изоҳи асосида ётувчи бошқарув — табиат ҳодисаларини, назарий изланиш маъносини ўрганишда воқеаларга ёндашувни билдиради, (масалан, табиат ҳодисаларини илмий англаш усули). Шундан сунг «усул» фақат назарий изланишлар усулинигина белгиламасдан, балки ниманидир амалга ошириш ҳамдир. Хозирги вақтда у гуёки амалий ҳаракат, қарор усули, қарорга ошириш усули, деб ҳам ифодаланади.

Шундай экан, бошқарув-бу назарий умумийлашув, ҳамда у бутунлай бегона тушунча бўлиши ҳам мумкин. Унинг усуллари ҳам узини мавҳум деб билади. Бошқарув усуллариини умумийлашуви, уларни тўғрироқ ҳақиқатни излашига кумаклашади, чунки, одамларни меҳнат фаолиятларини амалга ошириш имконини бошқарув тизимидан аниқ шахслар фойдаланади. Бошқарув зиммасини юқори савиядан қуйи савияга утган сари (масалан, тармоқлардан тармоққа, бирлашмага, корхона ва бошқалар) бу усулларни мавҳумлиги камайиб, аниқлиги ошиб боради.

Бундан шу хулоса келиб чиқадики, ишлатилаётган тушунча «бошқарув усули» ихтиёрий равишда аниқланади. Кўп лаб аниқлашлар узининг моҳияти билан бир-биридан анча фарқ қилади, баъзи бирлари эса бизнинг фикр бўйича мулоҳаза тавсифига эга. Атамаларнинг турли-туман мазмунига эга бўлишига қарамадан махсус ишларни муаллифларнинг кўпчилиги бошқарув усулини энг аввал маълум ҳаракат усуллари деб ҳисоблайди. Биз бу каби тасдиқлашларни тарафдоримиз, аммо бу ерда ҳам, тўғри нуқтаи-назарни танлаб олиш ва асослаш зарур, чунки уларнинг бири буни таъсир қурсатиш усули деса, бошқалари амалга ошириш усули дейди, учинчиси — эришиш усули деса, тўртинчиси — бажариш усули дейди, бешинчиси — тартибга солиш усули, олтинчиси — фаолият усули дейди ва ҳоказолар. Шу билан бир каторда, нашр қилинган ишларнинг муаллифлари бошқарув усуллариини аниқлашни қандайдир ҳаракат усули билан эмас, балки таъсир

курсатиш шакли билан ёки бошқарув вазифасини амалга ошириш (усули) тизими билан боғлайдилар.

Бошқарув усули - бу энг аввал қўйилган мақсадга эришиш усулидир. Шунинг учун бошқарувнинг мақсади мувофик усулларни танлашдан иборатдир. Шундай экан «бошқарув усули» биринчи навбатда ишлаб чиқариш жараёнида ишлатиладиган таъсир курсатишнинг асосий мақсадини акс эттириши керак. Ушбу мақсадни асосий моҳияти, биз таъкидлаб ўтганимиздек қуйидаги қоидаларни ўз ичига олмоғи керак; жамият талабини маҳсулотга, хизмат ишига бўлган талабдан олинadиган даромад асосида корхона мулк эгалигини ижтимоий ва иқтисодий манфаатларини қондиришдан иборат.

Шундай қилиб, бошқарув усули - бу одамларни меҳнат фаолиятларининг бир тури бўлиб, зарурий, онгли равишда фаол, тухтовсиз ва комбинацияланишини амалга оширишдир.

У шундай саволга жавоб беради: амалий жиҳатдан қандай усул билан бошқарувчи тизимни мақсадга йўналтирилган таъсирини ишлаб чиқариш иштирокчиларига ва улар орқали хўжалик юритишнинг самарадорлигини қўтаришни амалга ошириш мумкин?

Бундан ташқари бошқарувнинг турли усуллари турли динамизмга эга, улар доим тараккий топиб ва ўзгариб боради, шунинг натижасида таъсир курсатиш турларини танлаш қўлайиши ёки қўлайиши мумкин.

Бошқарув усулининг динамикаси ишлаб чиқариш усули билан яқин боғлиқ. Бу усулларнинг самарадорлик даражаси уларни ишлаб чиқариш қўлайлигининг таракқиёти савиясига ва тўғри ишлашига боғлиқ

Бошқарувнинг назарияда ва амалиётда ишлатадиган усуллари ўзининг турли-туманлиги билан фаркланади. Нашр қилинган адабиётларни таҳлил қилиниши қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон яратади. Биринчидан, нашр қилинган мақбалада ўнлаб бошқарув усулларининг курсатмалари мавжуд. Иккинчидан, қайд қилинган усулларнинг бир қисми турли хил номга эга. Учинчидан, улардан баъзи бирлари бир-бирига умумий яқинлашиш

нуктасига эга. Масалан, иқтисодий адабиётда бошқарувнинг маъмурийлик турига эга усуллар ёки бўлмаса, ташкилий-маъмурий усуллари учраб туради.

Бу каби бошқарув усулларининг турлари ҳар хил усулни бошқасига карама-карши қўйиш, ҳамда уларнинг аниқ ва ягона нуктаи назарнинг йўқлиги шундай ҳулосага олиб келадики, ҳозирча аниқ белгиланган туркумланиш йўқ ва етарли даражадаги асосланиш ва туркумланиш белгилари ҳали ишлаб чиқилмаган, бу эса, бошқарув муаммосини ечишда ва энг аввал бошқарувнинг ташкил қилиниши услубларини тушунишда сезиларли қийинчиликларни туғдирмоқда. Шунга асосан, бошқарув усулларини туркумлаш жуда кўп уринишлар талаб қилали.

Қўриб чиқиладиган усулларни турли-туманлиги сабабли амалиётда уларни ягона туркумланиш билан қамраб олиш жуда мушкул. Шунинг учун уларни турли белгилар асосида туркумлаш мақсадга мувофиқ булар эди, бу эса бошқарув усулларининг кўп қирралилигини акс эттиришга имкон яратади.

Агар биз турли-туман кўп сонли бошқарув усулларини умумийлашган қўринишда бошқарув фаолияти катлами билан боғланган ҳолда тизимлашга уриниб кўрсак унда биз уларни иккита катта синфга бўлишимиз мумкин: умумий ва маҳаллий. Ишлаб чиқариш бошқарувида умумий усуллар биричи навбатдаги аҳамиятга эга. Улар ёрдамида бошқарув тизимининг ута йирик муаммосини ҳукм суриши ва такомиллашув масаласи бутунлигича ечилади.

Маҳаллий усуллар тизимнинг алоҳида қисмларига тегишли бўлиб, Бошқарувнинг умумий усуллари доирасида амалга оширилади. Қоидага биноан, улар кундалиқ амалиётда аниқрок масалаларни кичик савияда ечишга ишлатилади (бирлашма, қорхона ва уларнинг бўлинмалари).

Бошқарувнинг усулларини туркумлашда муҳим белгилар мавжуд бўлиб, булар уларнинг мазмуни ва таъсир қўриқатиш йўналишидир. Ҳақиқий шароит ҳар бир аниқ усулнинг эслатилган белгилари узаро аралашган ва биргаликда ҳаракат қилади. Шунинг учун уларни алоҳида қўриб чиқиш ута мураккабдир. Аммо бошқарув усулларининг мазмунини ва йўналишини

назарий таҳлили узига яраша факат бошқарув назарияси учун эмас, балки амалиёт учун ҳам кизиқиш уйғотади.

Бошқарув усулларининг таъсир курсатишини маъноси деярли унинг асосий улчови ҳисобланади. Ишлаб чиқариш тизимида у шулар билан боғлиқки, бошқарув бу — меҳнат фаолиятининг тури бўлиб, у бошқарув объектига тегишли иқтисодий қонунларни ва узига хос қонуниятларни онгли равишда ишлатилишига асосланган.

Бошқарув усулларини уларнинг маънавий белгилари билан туркумлаб, махсус ишларни бир қатор муаллифлари шуни таъкидлайдиларки, ҳозирги замонда ўқта асосий усул ишлатилади; иқтисодий, ташкилий ва "тарбиявий. Бошқаларига қўшимча қилиб жамиятни сиёсий, ижтимоий, рухий усулларини келтириш мумкин. Шундай нуқтаи назарлар борки, улар асосидаги усуллар қуйидаги гуруҳларга бирлашмоғи керак; иқтисодий, табиий-техник демографик ижтимоий тизим, (маъмурий) ҳукукий.

Афсуски, ҳозирги вақтгача нашр қилинган адабиётларда бошқарув усулларининг маъносига жуда кам эътибор берилган. Аммо қуйидаги тавсифли фикрни эшитиш мумкин: ишлаб чиқариш бошқарувининг муҳим усули бу- иқтисодий усулдир. У режалаштириш, иқтисодий рағбатлантириш ва ҳужалик юритишнинг самарадорлигини ошириш қаби курсаткичларни ўз ичига қамраб олади.

Бошқарувнинг ҳар қандай усулини ўқта йўналтирилган нуқтаи назардан қараш мумкин ва унинг таъсирини қандай объект томон йўналтирилганлигига қараб.

Бу тўғрида бир қатор турли хил мулоҳазалар ётади: бошқарув объектига ёки бошқарилувчи тизимга, ишлаб чиқариш таракқиётига, бошқарув қарорларини бажарувчига, меҳнатқашлар жамоасига, ишлаб чиқаришни таракқиёти ўқун зарурий шароитлар яратишга ва ҳоказоларга.

Бошқарув усуллари амалиётда охириги пировард натижада битта томонга, ў ҳам бўлса иш бажарувчига, ишлаб чиқариш жамоалари аъзоларига йўналтирилгандир. Ўшбу бошқарув усулларининг йўналтириш

хусусияти юкорида келтирилган «ишлаб чиқариш бошқаруви» ва «ишлаб чиқаришнинг бошқарув объекти» терминларини тушунчасига туда мос келади. Аммо ишлаб чиқариш жамоасининг ҳар бир аъзоси турли ижтимоий муносабатлар йигимини олиб юрувчи ҳисобланади ва у ҳулкининг мураккаблиги билан фаркланади ва инсоннинг ҳаёт фаолиятида маълум конунларга бўйсунди, шунинг учун бошқарув усулларига таъсир курсатиш ҳам турлича бўлиши мумкин.

Ишлаб чиқаришнинг бозор муносабатларига утиши шароитида Бошқарувни ишлатиш учун қуйидаги ишлаб чиқариш жамоаларини тулалигича ва ҳар бир аъзо ҳулкини аниқловчи асосий гуруҳ сабабларини ажратиб курсатиш мумкин: тизимни ишлаб туришида, жамоаларни иқтисодий рағбатлантиришнинг умумий натижалари, Бошқарувни ишлаб туриши натижаларида жамоанинг ҳар бир аъзосини моддий рағбатлантириш ва ниҳоят тизим ҳаракатида жамоани тулалигича ва унинг ҳар бир аъзосини рухий рағбатлантириш.

Эслатиб ўтганимиздек ишлаб чиқаришнинг бошқарув жараёни ҳам ҳужалик тизимида иқтисодий муносабатларга асосланади, уларнинг асосида онгли равишда ишлатиладиган иқтисодий конунлар ва бошқарув объектига ҳос конуниятлар ётади. Бу конунлар ва конуниятлар Бошқарувга тулалигича ва унинг ҳар бир алоҳида бўғинига турли йуллар билан махсус механизм ёрдамида таъсир курсатади. Механизмнинг таркибига энг аввал бошқарувнинг иқтисодий усуллари киради.

Шуни айтиш лозимки, курсатилган усуллар бизнинг давлатда ҳужалик қурилишининг ҳамма даврида ишлатилиб келинган, аммо ҳозирги вақтда улар ишлаб чиқариш муаммосини ечишда муҳим ҳисобланади.

Шундай қилиб, бир томондан, Бошқарувнинг иқтисодий усулларини ишлатишда асос бўлиб, бизнинг халқ ҳужалигимизда объектив иқтисодий конунлар ва узига ҳос конуниятлар тулалигича ҳукм суриши ва шахсан ишлаб чиқаришда зарур. Иккинчи томондан эса қуриб чиқиладиган усуллар ушбу конун ва конуниятларни амалга ошириш усулидир. Шунинг учун улар

Бошқарув тизимида марказий урин эгаллайди, униинг асоси хисобланади. Хозирги даврда уларнинг аҳамияти бозор муносабатлари шароитида тухтовсиз ошиб бормоққа.

Махсус адабиёт тахлили шундай хулосага олиб келадики, турли муаллифлар бошқарувнинг иқтисодий усуллари хил хил аниқлайдилар. Баъзилари кўрилатган усуллар асосида иқтисодий давлатларни — нарх, фойда, иш хаки, мукофот кабиларга асосланган десалар, бошқалари жамоа ишлаб чиқаришини объектив қонуниятларига ва унинг иштирокчиларини иқтисодий манфаатларига асосланган дейдилар.

Ухшаш мисоллар рўйхатини бу масала бўйича давом эттириш мумкин. Иқтисодий усулларнинг ҳаммаси узаро боғланган тизимдир. Аммо ушбу тизимнинг тузилиш масаласида мутахассисларнинг фикри турличадир. Бирлари- режалаштиришдан, иқтисодий рағбатлантиришдан, меҳнатни ишлаб чиқаришни, бошқарувни илмий асосда ташкил этишдан, нарх бунёд этишдан, молия билан таъминлашдан ташкил топган десалар, бошқалари юқоридаги рўйхатга яна хужалик ҳисобини қўшимча қиладилар, учинчилари эса, иқтисодий усуллар тизимини режалаштиришдан, хужалик ҳисобидан ва иқтисодий таҳлилдан ташкил топган дейдилар, туртинчилари — режалаштириш, хужалик ҳисоби, яхши иш натижалари учун моддий рағбатлантириш деб тасдиқлайдилар. Бешинчилари — режалаштириш, хужалик ҳисобини иқтисодий ва моддий рағбатлантириш деб билади. Олтинчилари - марказлашган режалаштириш ва иқтисодий дастаклар тизими, хужалик ҳисоби, нарх белгилаш, кредит, моддий рағбатлантириш ва ҳоказолар деб тушунадилар.

Иқтисодий усуллар энг аввал иқтисодий қонунлар талабига, ишлаб чиқариш муносабатларининг тизими ва таркибига асосланмоғи керак. Афсуслар булсинки, ҳозирги вақтда шундай ҳақиқатлар учраб турадики, иш — бу мажбурий шартни маъмурий-буйруқбозликни, расмийчилик билан ёндашувга алмаштириш ҳоллари учраб туради.

Бошқарувда етакчи урин куйидаги муҳим иқтисодий усулларга; режалаштириш, рағбатлантириш ва уни хужалик ҳисобига ажратмок даркор.

Ишлаб чиқаришнинг бошқарувдаги иқтисодий усуллар маъносини куриб чика туриб иқтисодий усул деганда, иқтисодий ҳисоб-китобни тушуниш керак.

Бошқарувнинг иқтисодий усуллар тизимида марказий иқтисодий усулни ажратиб курсатиш мумкин.

Марказий иқтисодий бошқарув усулига катта аҳамият бера туриб, баъзи бир иқтисодчилар уни хужалик келажаги ҳисобига олиб бориш деб тушунадилар. Ҳақиқатан ҳам, ушбу усулнинг тавсифли хусусияти — бу урнатилган топшириқларни маъмурий-ҳукукий меъёр ёрдамида мажбурий бажарилишилан иборатдир.

Ишлаб чиқаришнинг марказлашган иқтисодий бошқарув усулини халк хужалиги ва унинг тармоқлари савиясида ишлатиш мақсадга мувофиқ булар эди. Ушбу бошқарув усули моҳияти ҳар бир тармок маҳсулотига халк хужалигининг талаби ҳисобига илмий асосланган режаларни ташкил килади.

Шундай килиб, Бошқарувнинг марказлашган иқтисодий усули ягона техник ташкилий ва иқтисодий сиёсатни халк хужалиги тармоқларида Бошқарувни ишлаб чиқишни, жорий килишни, тараккиётни ва такомиллашувни таъмин этишга имкон яратади.

Шу билан бирга, ҳар бир ишлаб чиқариш бирлашмасини (корхона) хужалик фаолиятида унинг мулки ишлатилади, юкорида турган Бошқарув бугинларни ҳисобга олиб анча кийинчилик тугдиради. Ишлаб чиқаришнинг ички ташаббусини тараккий топтириш ва ишчиларни, муҳандис-техник ходимларни, хизматчиларни, ишлаб чиқариш буйича марказлашган топшириқларни самарали бажаришга йуналтирилган ижодий фаоллигини кучайтириш, Бошқарувнинг марказлашган иқтисодий усулини хужалик ҳисоб усули билан бирлаштириш асосий мақсад ҳисобланади.

Иқтисодий адабиётда хужалик ҳисобининг аҳамияти турлича баҳоланади. Баъзи бирлари хужалик ҳисоб бошқарувини иқтисодий усуллар

ичида энг мухим деса, бошқалари — иқтисодий бошқарувни энг мухим усуллардан бири дейди, учинчилари — хужалик хисобини иқтисодий усуллари ичида эмас, балки бошка ишлаб чиқаришни Бошқарув усулига кушади, шундай фикрлар ҳам борки, хужалик хисоби ишлаб чиқариш Бошқарувида ягона иқтисодий усул деб каралади. Бу каби фикр тарафдорлари корхона, бирлашмалардан ташкари саноат, тармокларни тула хужалик хисобига утказишни таклиф килмоқаалар.

Ушбу масала буйича иқтисодчилар турли фикр-мулохазаларга карамасдан уларни иқтисодий усул деган фикрга келдидар. Унинг шарти даромадларни сарф-харажатлар билан таккослашни кузда тутати ва зарурий даромад келтирувчанлигини таъминлайди, ҳам да куйидагилар бирлигини (наrx, кредит, меъёрлар ва ҳоказоларини) тартибга солувчи дастак сифатида ишлатишдир.

Иқтисодий тоифа ва усул сифатида хужалик хисоби бошқарувга хос иқтисодий конун ва узига мос конуниятларга буйсунади.

Курсатилган конун ва конуниятларнинг имконли усуллари анча тушунарли аниқ хужалик хисоби оркали намоён булади. Ушбу усул куйидаги саволга жонли ва буюмлашган меxнатни иқтисод тартиби билан боглиқ деб жавоб олишга имкон яратади. У хар кандай бошка усулга караганда ишлаб чиқаришда моддий рағбатлантириш билан боглиқ у ҳам булса, Бошқарувни иқтисодий усули тоифасига киради. Шундай экан, хужалик хисоби Бошқарувнинг барча иқтисодий усулларини умумийлаштирати ва синтез килади. Бошқарувнинг иқтисодий усули сифатида уни туларок корхона (Бошқарув) меxнат жамоаларини Бошқарув масалаларини ечишда, самарали меxнат турларини танлашда ишлатиш керак.

Шундай килиб, Бошқарувнинг иқтисодий усуллар тушунчасини белгилашнинг умумий услубий асоси ишлаб чиқариш усулини тавсифи ва аниқ ҳолатидир. Уларнинг негизида энг аввал меxнаткаш жамоаларнинг иқтисодий манфаати ётади. Улар уз фаолиятида энг юқори натижаларга энг кам харажатлар хисобига эришишга ҳаракат киладилар. Бошқарувнинг

иқтисодий усуллари жамоа ва якка шахсни иқтисодий самарасини оширишдаги рағбатлантиришга асосланади. Улар алохида иш бажарувчиларни ушиб бораётган рухий ва моддий талабларини тула кондиришга булган ҳаракатини аниқроқ ҳисобга олади. Уларни ишлатиш корхона ва ташкилот орасидаги муносабатларнинг хужалик ҳисоби коидалари асосида курилишини кузда тутди ва улар ишлаб чиқаришнинг жамият ва киймат шаклида юзага келади.

Курсатилган Бошқарувнинг иқтисодий усуллар хусусияти меҳнаткашларни ишлаб чиқаришнинг резервларини излаб топиши ва ишлатишдаги ташаббусини оширади. Бунда юкори ташкилотлар томонидан давлат режа топшириқаарини бажариш йуналишида таъсир курсатиш сезиларли равишда камаяди. Халкни ва халқ хужалигини юкори талабга эга маҳсулотга булган эҳтиёжини кондириш билан боглик масалаларни тезкор ечиш учун зарурий шароитлар яратилади.

Шу билан бирга ишлаб чиқариш таракқий топган сари, Бошқарув усуллари ҳам узгармай колмайди, улар ишлаб чиқариш кучларини савиясига тугри келмоги лозим, яъни тизимли такомиллашиш керак. Иқтисодий усулларни такомиллашувининг асосий йуналишлари — бу иқтисодий шароитларни яратиш, яъни биринчидан — узига капитал маблағларни ва меҳнат ресурсларини яхши ишлатиш буйича макбул мажбуриятлар олишни уйготиш булса, иккинчидан — фан-техника тараккиётини энг юкори даражада рағбатлантириш, меҳнат унумдорлигини ошириш булса ва учинчидан — ишлаб чиқариш самарадорлиги маҳсулот сифатини оширишда тартибли кураш олиб боришга имкон яратар эди.

Кўпчилик мутахассисларни иқтисодий усулларга биринчи даражада аҳам ият беришига карамасдан, уларни баъзи бирлари ушбу усуллар билан боглик бир қатор аниқ саволларга жуда фарқли карашади. Айникса, иқтисодий усулларни маъмурий усуллар билан бирлашиш муаммоси катта тортишувлар келтирмоқда. Шундай фикр борки, бозор муносабатига утиш, корхоналарнинг эркинлигини ортиши, улар ҳисобига иқтисодий усулларнинг

таъсир курсатиш аҳамияти кенгайиб бормоқда ва шу билан бирга Бошқарувнинг маъмурий усуллари мажбурий равишда сиқиб чиқарилмоқда. Иқтисодий усулларни маъмурий усулларга қарама-қарши қуйиш ҳолатлари ҳам кам эмас ва баъзи бирлари бошқа танқид фикрларга берилиб, улар орасидаги фарқ аҳамиятли эмас. Шундай фикр ҳам борки, барча усуллар, агар улар иқтисодий жараёнда намоён бўлсалар иқтисодий ҳисобланадилар.

Бошқарувни ҳукм суриш амалиётида иқтисодий усуллар бошқарувнинг бир хил масаласини ечишда узаро яқин бирлашиб кетади. Аммо улар орасидаги асосий тафовут узаро алоқадор турли бўлинмаларнинг ишлаб чиқариш жамоаларига Бошқарув соҳасидаги бошқа бўлимларга таъсир курсатиш усуллари орқали намоён бўлади.

Афсуслар бўлсинки, ушбу тафовут ҳам маълум амалда аниқ ифодаланмаган. Аммо бу ерда гап бир усул иккинчиси томонидан сиқиб чиқарилиши ёки уларни тула бирлашиши ҳақида кетиши мумкин.

Фақат ушбу шароитда ишлаб чиқариш соҳасидаги ута муҳим ва маҳаллий манфаатларни мақбул бирлашишини таъминлаш зарур. Бу каби бирлашув бир томондан шундай намоён бўладики, маъмурий таъсир қандайдир миқдорда иқтисодий масалаларни счиш Бошқарувнинг турли савиясига боғлиқдир. Шунинг учун бошқарув тизимининг маъмурий шаклдаги таъсирини унинг иқтисодий маъносида қурмок даркор. Бошқа томондан, иқтисодий усуллар Бошқарувнинг аниқ тадбирлар ечимини, марказлашган режалаштиришдан бошлаб, то талаб ва имконият оралигида мувозанат урнатишга бошқарилувчи объектни турли иқтисодий ва моддий кизиктирувчи тизимлар воситаси ёрдамида амалга оширади. Аммо, иқтисодий дастакларни баъзи бир курсаткичлари, корхонани хужалик фаолиятини тартибга солиб турувчи курсаткичлари марказлашган тартибда тасдиқланади, яъни юқоридаги идора томонидан тасдиқланади. Шунинг учун маълум миқдорда Бошқарувнинг иқтисодий усулларни баъзи бир қисми ҳам йул-йурик курсатувчи тавсифга эга ва тизимнинг қуйи бўғинларининг бажарилиши учун мажбурийдир.

Бошқарувнинг иқтисодий усуллари тула иқтисодий механизмнинг бир кичик булагига хисобланади ва улар ёрдамида ишлаб чиқариш самарадорлигининг муаммоси ечилади. Бу усуллар Бошқарувга иқтисодий курсаткичлар тизими асосида маълум ҳолатни бунёд этиш, иқтисодий ва моддий рағбатлантириш ҳам да нарх кредит каби иқтисодий дастаклар орқали таъсир килади. Аммо иқтисодий ва маъмурий усулларни чатиштириб кетиш асосан шунда намоён буладики, биринчиси — койда буйича бошқарилувчи объектга маъмурий шаклда таъсир курсатади. Бошқа суз билан айтганда, бу ерда куриб чикилаётган усулларни иқтисодий маъносини маъмурий шакли билан ажралмас бирлиги кузга ташланади.

Бошқарувнинг иқтисодий усуллари бир хил масалаларни еча туриб, маъмурий усулларида шу билан фарк киладики, биринчи навбатда катта даражада амалдаги таъсирини курсатиш танлашдаги эркинлиги билан, ҳам да бошқарилувчи тизимда қабул килинган қарорлар ва уларни оқибати учун юкори савиядаги жавобгарлиги билан фарк килади.

Бошқача килиб айтадиган булсак иқтисодий усуллар узларининг дастлабки мажбурий шарт-шароити сифатида бошқарилувчи тизимга эркин равишда бошқарув объектларини берилган сифат ҳрлатига ёки уларнинг барқарорлигини саклаб қолишга утказишга марказлашган таъсир курсатиш шаклини танлаш ҳукукига эга.

Энг кўп қарама-қарши фикрлардан Бошқарувнинг маъмурий ва ташкилий усулларини умумийлиги ҳақидаги тортишув келиб чиқади. Баъзида маъмурий усулларни ташкилий усулларини буйрукбозлик усуллари билан тенглаштиришади. Турли фикрлар бор, баъзи бирлари ташкилий усуллар таркибига маъмурий усуллар киради десалар, бошқалари маъмурий усуллар урнига ташкилий тақсимлаш усуллари киради дейишади.

Ҳар бир нуқтаи назарни алоҳида куриб чиқишни ҳеч қандай зарурияти йуқ чунки бунинг учун энг аввал номлари келтирилган усуллар руйхатини яхши тушуниб етмок зарур ва уларга аниқ тушунча бериш керак. Аммо ушбу усулларни буйрук берувчи идоралар томонларидан ишлатилишини ҳисобга

олсак яна маъмурият томонидан уларни шартли равишда бир гуруҳга, яъни маъмурий гуруҳга бирлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Бошқарувнинг маъмурий усуллари давлат аҳамиятидан келиб чиқади. Улар ҳар қандай бошқарув жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Уларда қуйи бўғиннинг юқори бошқарув ҳукуки ва мажбуриятига эга халқ ҳужалигини барча савиясидаги идораларга бўйсунитиш кузда тутилади. Бунда Бошқарув бўлиши мумкин эмас, шахсан бозорга утиш шароитида бошқарувнинг маъмурий усуллари давлат сиёсатини ишлаб чиқариш иқтисодига таъсир қилганини намойиш этади, улар давлат ва Бошқарувнинг сиёсий ва иқтисодий манфаати бирлигини таъмин этишга қўмқўлади.

Уларни маъмурий усуллар учун бошқалардан қўп рок ҳуқуқдорликка суянишлари характерлидир ва юқори турувчи бўғин бўйсунувчи объектга туғридан-туғри таъсир қилганини кузда тутди. Баъзида Бошқарувнинг маъмурий усулларида юқори турувчи идоралар уларга бўйсунувчи идораларга фақат қарор билан таъсир қилгандилар, деган фикр ҳам бор. Туғри қарор муҳим аҳамиятга эга, аммо маъмурий усуллар моҳияти хизматчиларнинг қарорларини бажаришга ундан фақат қарор чиқариш йўли билан эмас албатта. Бу ерда бошқа бошқарув бўйруқлар ҳам қатъия аҳамият қасб этади (туғридан-туғри бўйруқланган топшириқ давлат бўйруқлари ва бошқалар). Улар Бошқарув тизимининг қуйи бўғинлари учун мажбурий таъсирга эга.

Шуни таъкидлаш зарурки, маъмурий усулларни тарқалишини чеклаш чегаралари уларни бозор иқтисодининг амалга ошишини турли босқичларда Бошқарувнинг турли савияларида туғри ишлатилишида мажбурий шарт ҳисобланади. Маъмурий усулларни туғри ва ўз вақтида ишлатилиши Бошқарув амалиётида бошқарувни ташкил қилишни яхшилашга ва уни самарадорлигини оширишга имкон беради.

Маъмурий шакл ўз ичига иқтисодий маънони олади. Ҳужалик муаммоларини ҳал этишда умумий ёндашувнинг турли томонлари бў

масалаларни ҳал этишда бир-бирларини тулдириб, ҳам ма вақт бирга ишлатилган.

Ҳозирги шароитларда Бошқарув самарадорлиги иқтисодий ва маъмурий усулларни мажмуавий ишлатилиши заруриятини кузда тутганлиги сабабли аниқ шароитни ҳисобга олиб, ишлаб чиқаришнинг ҳар бир савиясида уларни макбул равишда бир-бирларига туғри келиш талаби юзага келади. Ушбу муҳим масалани ечилиши Бошқарувнинг назарияси ва амалиёти учун катта аҳамиятга эгадир. Корхоналарни иқтисодий рағбатлантиришни, турли тоифадаги меҳнат ишларини хужалик юритиш самарадорлигини оширишдаги муаммони ечишда моддий рағбатлантиришни кучайтириш кабилар марказлашган бошқарувнинг режали аҳамиятини оширишни муҳим шароитларидан бири ҳисобланади.

Аммо маъмурий усулларни ишлаб чиқариш Бошқарувида аҳамияти канчалик катта бўлишидан қатъий назар, ҳам ма вақт шуни назарда тутиш керакки, улар бошқарилувчи тизимга биринчи туртки бўладилар. Сунгра, бу ҳаракат иқтисодий усуллар томондан сақлаб турилади ва кучайтириб борилади ва ҳал қилувчи даражада юқори ташкилотлар курсатмалари бажарилишини рағбатлантиради.

Ҳозирги замон шароитида Бошқарув ижтимоий-руҳий усулларининг аҳамияти ушиб бормоқда. Аммо бу ерда шуни айтиш керакки, ушбу усуллар билан боғлиқ бир қатор масалаларда олимларнинг фикри сезиларли даражада тарқоқдир. Масалан, бир нуқтаи-назар бўйича, курсатилган усуллар умумийлашган ахборотларни маълум масалалар бўйича туплаш учун ишлатилади, десалар, бошқалари раҳбарнинг аввалдан белгиланган режаси бўйича мақсад сари йуналтирилган суҳбат, дейди, учинчиси — бир қатор ижтимоий-руҳий омилларни аниқлаш, уларни англаш ва умумийлаштириш раҳбар учун фойдали, чунки бу таъсир курсатиш усули эмас, балки фақат зарурий ахборотларни ижтимоий-руҳий изланишлар учун туплаш демакдир, дейди.

Бошқарувнинг ижтимоий-рухий усуллари-булар меҳнаткашлар-нинг зарурий онгланган, фаол, узлуксиз меҳнат фарлияти турини руёбга чиқариш усули булиб, улар одашарни шахслараро ва рухий рағбатланти-ришни ишлатилиши асосида амалга оширилади.

Ижтимоий-рухий усуллар ҳар бир жамоага ва ало-ҳида унинг хизматчисига таъсир курсатади. Улар сонига қуйидагилар киради: ишонтириш усуллари, тарбиялаш, рухий рағбатлантириш, ишловчиларни маиший талабларини кондириш, ҳамда жамоанинг илгор меҳнат анъаналарини сақлаш ва тараккий топтириш. Ушбу усуллар тизимида биринчи даражали аҳамиятга меҳнаткашларнинг ишлаб чиқариш бошқаруви самарадорлигини ошириш бўйича мусобакаси киради.

Шундай қилиб, халқ хужалиги тараккиётининг замонавий шароитларида барча Бошқарув усуллариининг тизимини такомиллаштириш жараёни кетмоқда. Шу билан бирга биринчи каторда ижтимоий-рухий усуллар калкиб чиқади, улар натижасида бошқарув асосан маъмурий усулдан иқтисодий усулга айланади.

Биз Бошқарув усуллариини асосан назарий нуқтаи-назардан қуриб чиқдик. Бу бизга биринчи навбатда баъзи бир тушунчалар бўйича изланишлар олиб боришга ва туркумланиши билан боглик масалаларни аниқлашга ёрдам беради. Уларни объектив иқтисодий қоидалар билан ва узига хос қоидалар билан богланишига ҳамда баъзи бир усуллар билан хал қилина-диган масалаларни аниқлаштириш шароити юзага келади.

Бошқарув усуллариини танлаш санъати — Бошқарувнинг мураккаб муаммоси ҳисобланади.

Бошқарув санъати мазкур ишчилар фаолиятининг сабабини тутри ҳисобга олишдан ташқари, бажарувчиларнинг имконларига ҳам эътибор бериб танлаб олинган усулларни аниқ бирлашмасига буладиган муноса-батини олдиндан қура билиш зарур.

Ҳар бир раҳбарнинг Бошқарув усулини эгаллаш ва уларни кенг меъёрга ишлата олиши қуйидагиларни амалга ошишида имкон яратади:

- Мехнат жамоаларини халк хужалигидаги турли буйсуниш савиясида ишлаб чиқариш муаммосини самарали ечишга йуналтирилган бирликдаги ҳаракатини жонлантириш.

- Ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифатини оширишда янги замонавий дунё нусхаси даражасига тенг маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни йўлга қуйиш, корхона ва бирлашмаларнинг иқтисодий рағбатлан-тиришни амалга ошириш.

- Алоҳида меҳнаткашларни ва ишлаб чиқариш жамоаларини узаро алоқасини, манфаатини мустаҳкамлаш, ҳамда жамоаларнинг иқтисодий манфаатларини, халк хужалиги режаларини, (муваффақиятли ечилиш вазифасини) ҳамда ишлаб чиқаришнинг бутунлигича тараққиётни муваффақиятли ечиш вазифасини хал қилиш.

Одамларни келтирилган ва мақсад сари йуналтирилган меҳнат фаолиятларида Бошқарув тизимини ишлаб чиқиш, жорий қилиш, ҳаракатга келтириш, тараққий топтириш ва такомиллаштириш жараёни катга сондаги Бошқарув усуллари ёрдамида амалга оширилади.

Бошқарув усулларини шартли равишда қуйидаги асосий гуруҳларга бўлиш мумкин: иқтисодий, маъмурий ва ижтимоий-руҳий усуллар.

Қуриб чиқилган Бошқарув усулларини ишлатиш самарадорлигини оширишни қуйидаги ҳулосаларни ҳисобга олиш асосида бажариш мумкин:

- Бошқарув усуллари унинг механизмининг кичик элементлари ҳисобланади.

- Бошқарув амалиётида фақат бошқарувнинг комбинацияли усуллари ҳаракат қилади, уларни аниқ синфга киритиш баъзида қийинчилик турдиради, шунинг учун бир усулни иккинчисига қарама-қарши қўймаслик керак. Узаро бир-бири билан боғланган, ягона мажмуадаги усуллар тизимини ишлаб чиқариш ҳақиқий илмий бошқарувни таъминлайди.

- Бошқарувнинг мажмуавий усули комбинациялаш таъсир қўйишга ва тавсифга эга бўлгани учун, у ўз таркибига қиравчи турли усулларни бирлашган асосий белгиларини акс эттиради.

- Мажмуавий усулни аниқ номи баъзида, фақат шартли тафовут аҳамиятини уйнайди. Шу билан бирра, ҳақиқий ишлатилувчи мажмуали усулни фаркланувчи хусусияти, унинг таъсири ва маъноси танлаб олинган (мақсад ва вазифаларга) ишлаб чиқариш жамоасини маълум бошқарув даврида олдига куйган мақсад ва вазифаларига борлиқаир.

- Бошқарувнинг мақсади ижтимоий мақсадга эга булгани учун унинг усуллари ҳам ушбу тавсифни асосий белгиларини акс эттиради. Қишлоқ хужалиги таракқиётининг замонавий шароитида бошқарув усулларининг барча тизимини такомиллашув жараёни кетмоқда.

- Бошқарувнинг барча жалб килинган усуллари уларнинг ижтимоий табиатини ҳисобга олиб, макбул бирлашуви одамларни меҳнат фаолиятини амалга ошишида ҳамма вақт уларнинг ҳар бирини алоҳида олганда таъсирчан усул ҳисобланади.

Танлаб олинган мақсадни амалга ошириш ва куйилган масалаларни ечими зарурий усулларни бирлашмаси савиясини тушуниш ва эгаллашга, уларни тугри комбинациялаш қобилиятига боғлиқ.

**2 Боб Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер
хўжалигида эришилган иқтисодий самарадорлик
кўрсаткичлари ва уларнинг тахлили.**

**2.1 Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини
жойлашган ўрни ва тупроқ - иклим шароити.**

Аграр ислохатларни чуқурлашуви асосида қишлоқда туб таркибий ўзгаришларни амалга оширишнинг зарурлиги шундаки янги иқтисодий тизим ҳисобланган бозор иқтисодиёти самарали фаолият кўрсата олиши учун у ўзига мос келадиган янги таркибий тўзилмага эга бўлиши керак. Ушбу қонуниятли жараён асосида фермер хўжаликлари қишлоқда хўжалик юритишнинг устивор шаклига айлантирилди.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги Янги замон массивининг Янги замон қишлоқ фуқоролар йиғини, жойлашган. Фермер хўжалиги вилоят марказидан 30 километр, туман марказидан 15 километр узоқ ликда жойлашган. Пахта тозалаш заводида 11 километр ва дон маҳсулотларини қабул қилиш фермер хўжалигилари мос ҳолда 10 километр узоқ ликда, фермер хўжалиги туман ОАЖ МТПсидан 14 километр ҳамда Ўзкимё ташкилотидан 12 километр шунинг билан биргаликда Пиллакашлик фермер хўжалигисидан 16 км, нефтбазадан 13 км узоқликда жойлашган.

У собиқ “Янги замон ” ширкат хўжалиги ҳудудидан 2005 йил туман ҳокимининг №422 сонли қарори билан ташкил этилган. Дастлаб ер участкаси 50,3 гектардан иборат, шундан бошқа ерлар билан банд 7,0 га, жумладан 43,3 гектари экин майдони ҳисобланади.

Фермер хўжалигига ер участкаси 49 йил муддатга ижарага фойдаланиш учун берилди. Ушбу ерларни суғоришда фермер хўжалиги Андижон сув истеъмолчилари уюшмаси оқава сувларидан суғориб келади.

Фермер хўжалиги тўрт томонидан Зарифжон яхши нияти фермер хўжалиги билан чегарадош ҳисобланади.

Фермер хўжалиги деҳқончиликка, хусусан пахта ва ғалла йўналишига ихтисослашган.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги Избоскан туманидаги Микрокредит банкида ҳисоб рақамини очган бўлиб, банк ҳ/р 20208000504558391101, МФО 00068, солиқ тўловчининг ИФН 206824831 билан ўз операцияларини амалга ошириб келмоқда.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги 49 йил муддатга ижарага берилган ер участкасининг мелоратив ҳолати талаб даражасида бўлиб ер ости сувларидан 5-6 метр чуқурликда жойлашган, ерлари шурланмаган. Тупроги бўз тупрок ҳисобланиб нисбатан олинганда тупрок унумдорлиги, фойдали элементлар ва гумус миқдори ўртача .

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ер участкасидан фойдаланиш ҳолати ҳам юқори даражада бўлиб йилдан-йилга экинлар алмашлаб экилади. Пахта ҳосилдорлиги 34 центнерни, бугдой ҳосилдорлиги эса 66 центнерни ташкил этади. Фермер хўжалиги Янги замон массивидаги илгор хўжаликлардан бири ҳисобланади.

1-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигининг узок муддатли ижарага берилган ер участкасининг ҳолати ҳақида маълумот берилган.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигига ажратилган ер участкаси 4 контурдан иборат. Жумладан 43,3 гектари экин майдони бўлиб, шундан 30 гектарига пахта, 13,3 гектарига бугдой экилган. Сугориш картасининг ҳажми унда техника воситаларидан, меҳнат ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, ҳамда янги технологияларни жорий этиш имкониятларини беради. Сабаби юқоридаги талабларга жавоб бераолиши учун сугориш карталарининг ҳажми камида уч гектарни ташкил этиб, бир томонининг ўзунлиги 1000 метрдан кам булмаслиги керак. Бу жиҳатдан фермер хўжалигида сугориш карталарига қуйилган талабларга тула жавоб беради.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали
фермер хўжалигига ижарага берилган ер участкаларини тупрок банитет
баллари тўғрисида маълумот**

1-жадвал

Тўр	Ер участкалари		Бонитет Баллари	Ер майдони	Ўртача бонитет балл	Карта лар сони
	Кадастр гурухи	Синф				
1	1 кадастр гурухи	1-синф	0 дан 10гача			
		2-синф	11 дан 20гача			
2	2 кадастр гурухи	3-синф	21 дан 30гача			
		4-синф	31 дан 40гача			
3	3 кадастр гурухи	5-синф	41 дан 50гача			
		6-синф	51 дан 60гача	50,3	60	4
4	4 кадастр гурухи	7-синф	61дан 70гача			
		8-синф	71 дан 80гача			
5	5 кадастр гурухи	9-синф	81 дан 90гача			
		10-синф	91дан 100гача			

Хўжалик ерлари пахта ва бугдой етиштириш учун анча қулай ерлар ҳисобланади. Хўжаликнинг тупроғи бўз тупрок, тупрокдаги фосфор миқдори 33-45 мг/кг, калий 110-178 мг/кгни ташкил этади ва бу ўртача меъёр ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, ҳар бир гектар ҳисобига органик ўғит солиш меъёри 15-20 тоннани азот 160-200 кг ни фосфор 170-190 кг ни калий 70-95 кг ни ташкил этади.

2-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини экин майдони ва уни таркиби берилган. Пахта майдони 147,8 фоизга ёки 20,3гектардан 30гектарга кўпайган, бугдой экин майдонлари 42,2 фоизга ёки 23 гектардан 13,3 гектарга камайган.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер
хўжалигининг экин майдони ва унинг таркиби тўғрисидаги
маълумот**

2-жадвал

Т/р	Кўрсаткичлар	Ўлч бир	2012 йил	2013 йил	2014 йил	2014йил 2012 йилга нисбатан.	
						фарқи+,-	салмоғи %
1.	Жами экин майдони	га	43,3	43,3	43,3	-	100,0
	Пахта майдони	га	20,3	26	30,0	9,7	147,8
	Салмоғи	%	46,9	60,0	69,3	22,4	147,8
	-ҳосилдорлик	ц/га	28,9	31,3	34,0	5,1	117,6
	-ялпи ҳосил	Ц	586,7	813,8	1020,0	433,3	173,9
	Буғдой майдони	га	23	17,3	13,3	-9,7	57,8
	Салмоғи	%	53,1	40,0	30,7	-22,4	57,8
	-ҳосилдорлик	ц/га	59	62	66,0	7,0	111,9
	-ялпи ҳосил	ц	1357,0	1072,6	877,8	-479,2	64,7
2.	Ходимлар сони	нафар	22,0	27,0	27,0	5,0	122,7
	-пахтада	нафар	18	23	24,0	6,0	133,3
	-буғдойда	нафар	4	4	3,0	-1,0	75,0
3.	Ерни банитет бали	балл	60,0	60,0	60,0	-	100,0

Жами экин майдонига нисбатан 2014 йилда пахта ва ғалла майдонини 69,3/30,7 фоизни ташкил этган. Шу билан бир вақтда пахта ҳосилдорлиги 117,6 фоизга кўпайган, буғдой ҳосилдорлиги 111,9% га ортиши таъминланган.

Фермер хўжалигида пахта ҳосилдорлиги ўртача бўлиб, гектарига 34 центнерни ташкил этади, ғалла бўйича ҳам яхши кўрсаткичга эга, яъни 66 центнерни ташкил этади. Лекин хўжаликда пахта ва ғалла ҳосилдорлигини

янада кўтариш имкониятлари мавжуд. Фермер хўжалигида пахтани АН-35 нави, буғдойни эса Таня, Чиллаки нави экилади.

Жумладан, хўжаликка узоқ муддатга ижарага берилган ер участкасининг банитет бали 60 ни ташкил этиб уни кўтариш чора-тадбирларини куриш лозим. Яъни ер участкасининг мелоратив ҳолатини ошириш мумкин.

Ундан ташкари хўжаликда самарали технологиялардан фойдаланиш имкониятлари ҳам бор. Фермер хўжалигида ҳисобот йилида 27 нафар ходимлар фаолият кўрсатиб ундан 24 таси пахтачиликда ва 3 таси дончиликда банд.

3-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигининг аъзолари ва шартнома асосида ишлаётган ходимларнинг таркиби тўғрисида маълумотлар берилган. Фермер хўжалигида 3 нафар аъзо ва 24 нафар шартнома асосида ишлаётган ходимлар мавжуд бўлиб, ишлаб чиқариш бўйича иш тажрибалари талаб даражасида, лекин уларни касбий тайёргарлиги ва маълумоти тўғрисида бундай ҳулосага келиш мумкин эмас. Сабаби фермер хўжалигида фаолият кўрсатаётганлар орасида биргина хўжалик ҳисобчиси олий маълумотлидир.

Фермер хўжалиги раҳбари Исмоилов Йигитали Муродалиевич 1967–йил 09 октябр таваллуд топган, маълумоти ўрта.

2005 йилдан бошлаб Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги бошлиги вазифасини бажариб келмокда. Жами иш стажи 27 йил бўлиб қишлоқ хўжалигида 27 йилдан буён ишлайди.

Колган ходимларга тўхталадиган бўлсак, аъзоларнинг орасида бир нечтасининг маълумотлари ҳам ўрта махсус бўлиб, уларнинг орасида бири ҳисобчи, колганлари ишчи ва сувчи, ходимларнинг кўпчилиги оддий деҳқонлардир. Шунинг учун ҳам хўжаликда ходимларнинг касбий тайёргарлигига ва маълумотига алоҳида эътибор бериш зарур. Бунда ҳар бир ходимнинг камида 4-6 та бир-бирига яқин бўлган касбий тайёргарликларни эгаллашлари алоҳида аҳамиятга эгадир. Хўжаликда ишловчилар орасидан барчаси оилали.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер
хўжалигини аъзолари ва уларнинг таркиби тўғрисида маълумот.**

3-жадвал

№	Аъзоларининг исми ва шарифи	Туғил ган йили	маълумо ти	касби	И ш ста жи	Ф/ х бошлиғига қариндош- уруғчилик алоқаси	Қўшимч а эгал лаган касби
1.	Исмоилов Йигитали	1967	ўрта	-	27	Ф/ х бошлиғи	Шофёр
2.	Холматов Т	1963	Олий	хисобчи	24	бегона	йўқ
3.	Иброхимов Н	1965	Ўрта	Иш юритувчи	24	бегона	йўқ
4.	Халилов Г	1970	Ўрта	сувчи	20	бегона	йўқ
5.	Махмудов М	1965	Ўрта	сувчи	21	бегона	йўқ
6.	Абдурахимов А	1962	Ўрта	сувчи	26	бегона	йўқ
7.	Толипов П	1968	ўрта	Ишчи	22	Бегона	Ошпаз
8.	Тожибоев Шерзод	1973	ўрта махсус	ишчи	9	бегона	йўқ
9.	Юлдашев Шерзод	1963	ўрта махсус	сувчи	20	бегона	йўқ
10.	Машраббоев Отабек	1959	ўрта махсус	сувчи	3	бегона	йўқ
	Қаюмов Хасанбой	1965	ўрта махсус	ишчи	6	бегона	сваршик
11.	Отажонов Латифжон	1976	ўрта махсус	ишчи	11	бегона	Дурад гор
12.	Аҳмедов Музаффар	1980	ўрта махсус	ишчи	9	бегона	йўқ
13.	Рахмонов Гайрат	1974	ўрта махсус	ишчи	13	бегона	йўқ
14.	Рахматов М	1982	ўрта махсус	ишчи	8	бегона	ошпаз
15.	Холбоев О	1979	ўрта махсус	сувчи	10	бегона	йўқ
16.							
17.							
18.							
27	Отажонов Баҳодир	1987	ўрта махсус	сувчи	4	бегона	йўқ
Жами 27 нафар							

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини моддий техник базаси яхши таъминотга эга.

Асосий воситалар деб- ишлаб чиқариш жараёнида кўп марта қатнашиб, ўзининг қийматини маҳсулотга қисман ўтказадиган воситаларга айтилади. Асосий воситалар таркибига қуйидагилар киради: тракторлар, комбайн-лар, қишлоқ хўжалиги машиналари, автомашиналари, бино- иншоотлари, кўп йиллик дарахтзорлар, ишчи ва маҳсулдор хайвонлар ва бошқа ўзоқ муддат фойдаланиладиган воситалар киради.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини моддий-техника базасини қуйидаги маълумотлар асосида кўриб чиқамиз.

4- жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги қишлоқ хўжалиги техникаларига керакли қишлоқ хўжалиги машиналари билан тўла таъминланган.

Фермер хўжалиги 2009 йилда ТТЗ 80 маркали тракторни 74051минг сўмга 7 йилга лизингга олган, бундан ташқари 2 та культиватор, 2 та сеялка, 1 та чизел, 1 та ер текислаш агрегати, 1 та ооч, 1 та шарбат ташидиган махсус бочка ва шу каби бошқа мосламалари бор. Барча техникалар ва қишлоқ хўжалик машиналарининг техник жиҳатдан созлиги талаб даражасида бўлиб мунтазам техник кўриклардан ўтказилиб турилади.

Бундан ташқари фермер хўжалиги туман МТП билан шартнома тузиб техникалардан фойдаланади. Юқорида келтирилган маълумотлар Пахтаобод туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини тумандаги иқтисодий жиҳатдан ривожланган, йирик ва молиявий ҳолати нисбатан олинганда барқарор бўлган хўжалик эканлигини тўла асослайди.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнида самарали технологияларни қўллаш ва улардан фойдаланиш бўйича юқори даражадаги суғориш технологиясидан самарали фойдаланиб 2014 йилда тумандаги илғор фермер хўжаликлари қаторига қўшилган.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали
фермер хўжалигида 1.01.2015 йил ҳолатига мавжуд қишлоқ хўжалиги
техникалари ва уларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумот**

4 -жадвал

№	Асосий воситалар тури	Мик дори	Маркаси	Сотиб олинган йили	Баланс қиймат и минг.сўм	Сал моги %	Ишга яроқ лиги
1.	Шийпон	1	Типавой	2006	29690	15,0	Иш.яр
2.	Тракторлар	4	X	X	149531	75,4	Иш.яр
	-чопик	2	ТТЗ-80	2007	74051	37,4	Иш.яр
	-хайдов	1	БДТ-150	2007	68960	34,8	Иш.яр
	-транспорт	1	МТЗ-80	2007	6520	3,3	Иш.яр
4.	Тиркалма воситалар	8	X	X	20890	10,4	Иш.яр
	култиваторлар	2	КРХ-4	2007	4800	2,4	Иш.яр
	-прицеп	2	2ПТС	2009	4800	2,4	Иш.яр
	-сеялкалар	1	СМХ-4	2007	3800	1,9	Иш.яр
	-сус	1	РТТ-4,2	2007	2890	1,4	Иш.яр
	-чизел	1	ЧКУ-4	2007	800	0,4	Иш.яр
	-барана	1	МВ-6	2007	800	0,4	Иш.яр
	-омач	1	ПЯ-3,35	2007	1200	0,6	Иш.яр
	-текизловгич	1	ГН-4	2007	1800	0,9	Иш.яр
X	Жами	13	X	X	198211	100,0	Иш.яр

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида 45025 минг сўмлик дебиторлик, 48030минг сўмлик кредиторлик қарздорлиги мавжуд. Қишлоқ хўжалигида ўсимликчилик тармоқларини тез суръатларда ривожланиши етиштирилган маҳсулотларни сотиш хажмини ошишини таъминлаган.

2.2 Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни тахлил этиш.

Фермер хўжаликларининг иқтисодий самарадорлик даражасига бир канча омиллар таъсир этади. Тармоқнинг фойда суммасини ҳамда рентабеллигини ортишига асосий маҳсулотларнинг ишлаб чиқариб сотиш натижасида эришилган ютуқлар катта таъсир кўрсатмоқда

Фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги ҳақида масала кўрилганда, «Самара» ва «Самарадорлик» тушунчаларининг бир хил эмаслигини кўзда тутиш керак. «Самара» термини қандайдир жараённинг натижасини билдиради. Умумий кўринишда ҳар қандай ишлаб чиқаришнинг самараси шаклида унинг вазифаси – ишлаб чиқаришнинг мақсадини амалга оширувчи пировард маҳсулот юзага чиқади. Бир томондан, у ўз таркибига маълум даврдаги ҳаракатдаги ишлаб чиқариш ресурсларининг моддий натижаси йиғиндисини олади, бошқа томондан – ишлаб чиқаришнинг пировард мақсади фақат бевосита ишлаб чиқарилган моддий бойликларнинг ҳажмида мужассамлашган бўлади.

«Самара»- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари шаклида(натура ва пулда) ишлаб чиқариш ресурси, харажат, фойда сферасида эса иқтисодий, шунингдек ходимларнинг яшаш ва ишлаш шароитини ҳам акс эттирувчи социал ўсиш бўлиши мумкин.

Лекин самара қанчалик муҳим бўлса ҳам, ўз-ўзидан кишининг меҳнат фаолиятини тўлиқ характерламайди, қандай ресурс(харажатлар)лар эвазига олинганлигини кўрсатмайди. Бир хил самара турли усул билан, ресурслардан турлича даражада фойдаланиш орқали олинган бўлиши мумкин ва аксинча, бир хил ресурс(харажат)лар турли самара бериши мумкин. Шунинг учун эришилган самарани шу самарани олишда қатнашган ресурслар(харажатлар) билан таққослаш зарурияти келиб чиқади.

Фермер хўжалигининг ривожланиши имкониятлари кўп жихатдан унинг иқтисодий самарадорлигига богликдир. Иқтисодий самарадорликка

мавжуд ресурслардан тежаб-тергаб оқилона фойдаланиш асосидагина эришиш мумкин.

Иқтисодий самарадорлик мураккаб иқтисодий категория бўлиб, бир катор натурал ва қиймат кўрсаткичлари билан ўлчанади.

Натурал кўрсаткичларга ҳосилдорлик, ялпи ҳосил, сарфланган меҳнат миқдори, ер бирлиги ва ходим ҳисобига олинган маҳсулот турларининг миқдори ва шу каби бошқа кўрсаткичлар киради.

Қиймат кўрсаткичлари жумласига ялпи маҳсулот, баҳо, таннарх, ишлаб чиқариш харажатлари, фойда каби кўрсаткичлар ва уларни ер бирлиги ва ходимга тўғри келиши киради.

Қиймат кўрсаткичлари ичида рентабеллик даражаси алоҳида ўрин тутади. У даромадлар билан харажатларни таққослаш йули билан аникланиб, бир сумлик харажат ҳисобига олинган фойдани акс эттиради.

Рентабеллик фойдаланиш ва куллаш жихатидан содда ва қулай иқтисодий кўрсаткич ҳисобланиб, ундан илмий тадқиқотда ва амалиётда кенг қулланилади.

Иқтисодий самарадорликка таъсир этувчи омиллар:

- қишлоқ хўжалиги ерларининг ҳолати, улардан фойдаланиш даражаси;
- хўжаликларнинг ишлаб чиқариш фондлари билан таъминланганлик ва улардан фойдаланиш даражаси;
- меҳнат ресурслари, улардан фойдаланиш ҳамда рағбатлантирилиши;
- ишлаб чиқаришнинг интенсивлашганлик даражаси;
- чорва ҳайвонлари, уларнинг маҳсулдорлиги;
- баҳолар, солиқлар, тўловлар даражаси;
- сув ресурслари, улардан фойдаланиш даражаси;
- давлат, маҳаллий бюджетдан ажратиладиган маблағ ва бошқалар.

Биз ҳам Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда рентабеллик даражасидан фойдаландик. У самарадорликнинг асосий яқунловчи иқтисодий кўрсаткич бўлиб ҳисобланади.

5-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини эришилган иқтисодий самарадорлиги акс эттирилган.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали
фермер хўжалигини эришилган иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари
тўғрисида маълумот**

5- жадвал

№	Курсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	43,3	43,3	43,3	100,0
	а) пахта	га	20,3	26	30	147,8
	б) бугдой	га	23	17,3	13,3	57,8
2	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	67892,6	84419,9	105339,7	155,2
	Шундан иш хаки	м.с	17031,0	21772,3	29043,4	170,5
3	Ходимлар сони	нафар	22	27	27	122,7
4	Ялпи маҳсулот	м.с	82990,1	108631,6	129328,9	155,8
5	Фойда	м.с	15097,5	24211,7	23989,2	158,9
7	1 га хисобига:					
	а) ялпи маҳсулот	м.с	1916,6	2508,8	2986,8	155,8
	б) фойда	м.с	348,7	559,2	554,0	158,9
8	1 ходим хисобига:					
	а) ялпи маҳсулот	м.с	3772,3	4023,4	4790,0	127,0
	б) иш хаки	м.с	774,1	806,4	1075,7	139,0
9	Рентабеллик	%	22,2	28,7	22,8	+0,5

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, охириги уч йилда хўжаликнинг иқтисодий самарадорлиги анча яхшиланган. Буни биз самарадорликнинг яқунловчи асосий иқтисодий кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасидан яққол кўришимиз мумкин.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида охириги уч йил давомида экин майдонлари ўзгармаган ҳолда, экин

турлари бўйича экин майдонлари ўзгарган, жумладан пахта майдони 2014 йилда 2012 йилга нисбатан 47,8 фоизга ёки 9,7 гектарга кўпайган, буғдой экин майдони эса 43,2 фоизга ёки 9,7 гектарга камайган. 1 гектар экин майдони ҳисобига олинган ялпи маҳсулот 55,8 % га ва фойда эса 58,9 фоизга ошган. 1 ходим ҳисобига олинган ялпи маҳсулот 27,0 фоизга ҳамда иш ҳақи эса 39,0фоизга кўтарилган.

Рентабеллик даражаси шу даврда 22,2 фоиздан 22,8 фоизга яъни +0,5 даражага кўпайган. Эришилган рентабеллик даражаси ҳали оптимал даражада анча пастдир. Оптимал рентабеллик пахта ғалла йўналишидаги фермер хўжаликлари учун камида 45-50 фоизни ташкил этади.

Шундагина фермер хўжалиги ўз даромадлари билан кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг белгиланган суръатларда амалга ошириш имкониятларига эга бўлади.

6-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида пахта ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичлари таҳлил этилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида пахта ҳосилдорлиги гектарига 28,9 центнердан 34 центнергача ортган. Бунинг асосий омили фермер хўжалигида пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш билан боғлиқ бўлган бошқарув тизими, ижтимоий-иқтисодий ва ҳукукий ва агротехнологияга алоҳида эътибор қаратиб келинаётганлигидан далолат беради.

Шунга мос ҳолда пахтачиликда ялпи маҳсулот ҳажми охириги уч йил мобайнида 237,6 фоизга ва фермер даромади эса 271,0 фоизга ортган. Пахтачиликда бир ходим ҳисобига иш ҳақи миқдори 559,6 минг сўмдан 993,9 минг сўмгача кўпайган, бу кўрсаткич охириги уч йил мобайнида пахтачиликдаги ҳар бир ходим ҳисобига тўланган иш ҳақини 177,6 фоизга ортганлигини кўрсатади. 1 центнер пахта таннархи охириги уч йил мобайнида 129,3 фоизга, 1 центнер пахтанинг сотиш баҳоси эса 136,7 фоизга ортган. Бу ҳолатни талаб

даражасидан пастлиги албатта бутун кишлок хўжалиги соҳасидаги мавжуд маҳсулот баҳолари ўртасидаги номуносиблик асосида юз берган.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали
фермер хўжалигини пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлик
кўрсаткичлари тўғрисида маълумот**

6-жадвал

№	Курсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	20,3	26	30	147,8
2	Хосилдорлик	ц/га	28,9	31,3	34	117,6
3	Ялпи хосил	ц	586,7	813,8	1020,0	173,9
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	35974,6	57189,8	80860,5	224,8
	Шундан иш хаки	м.с	10072,9	16299,1	23853,8	236,8
5	Ходимлар сони	нафар	18	23	24	133,3
6	Ялпи маҳсулот	м.с	39445,3	68334,0	93716,6	237,6
7	Фойда	м.с	3470,7	11144,2	12856,1	370,4
8	Фермер даромади	м.с	13543,6	27443,3	36709,9	271,0
9	1ц пахтани тан- нархи	сум	61320	70275	79275	129,3
10	1ц пахтани со- тиш баҳоси	сум	67236	83969	91879	136,7
11	1 га хисобига:					
	а) ялпи маҳсулот	м.с	1943,1	2628,2	3123,9	160,8
	б) фойда	м.с	171,0	428,6	428,5	250,6
12	1 ходим хисобига:					
	а) ялпи маҳсулот	м.с	2191,4	2971,0	3904,9	178,2
	б) иш хаки	м.с	559,6	708,7	993,9	177,6
13	Рентабеллик	%	9,6	19,5	15,9	+6,3

Натижада фермер хўжалиги пахтачилигида охири уч йил мобайнида ишлаб чиқариш харажатларини ўсиш даражаси ялпи маҳсулотни ўсиш даражасидан паст бўлган . Натижада фермер хўжалиги пахтачилигида ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиш даражаси 224,8 фоизни ташкил этгани ҳолда ялпи маҳсулотни ўсиш даражаси 237,6 фоизни ташкил этмоқда.

Юқорида келтирилган пахтачиликдаги иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили асосида фермер хўжалиги пахтачилигида иқтисодий самодорликнинг якуний кўрсаткичи бўлган рентабеллик охири уч йил мобайнида 9,6 фоиздан 15,9 фоизгача кўпайганлигини кўришимиз мумкин.

Лекин рентабеллик даражаси ҳали оптимал даражадан пастдир, уни камида 30-35 фоизга кўтариш керак. Акс ҳолда хўжалик пахта етиштириш бўйича кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни ўз маблағлари ҳисобига амалга ошириш имкониятига эга бўлмайди.

Хулоса қилиб айтилганда фермер хўжалиги ўзи етиштирган пахта хом ашёсини сотишдан олган фойдаси ҳисобидан ўз ходимларини моддий жиҳатдан рағбатлантириш, ижтимоий ва маданий иншоотларни барпо этиш ҳамда ишлаб чиқаришни кенгайтириш фондларини амалдаги меъёрларга мос ҳолда шакллантира олиши лозим. Демак, фермер хўжалигини фойдаси уни барқарор ривожланиши учун зарур бўлган учта асосий фондларни тўла шакллантиришга етиши керак. Шундагина хўжалик пахтачиликни жадал ривожлантириш асосида уни иқтисодий самарадорлигини талаб даражасига етказиши мумкин.

Ҳар қандай қишлоқ хўжалиги маҳсулотини, жумладан пахта хом ашёсини етиштириш учун моддий-техника ресурсларидан, ер, сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланилади. Пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини таҳлил қилиш фермер хўжалигининг маҳсулот етиштириш ва реализация қилишга сарфланадиган барча харажатларининг пулдаги ифодаси бўлган таннархни аниқлашдан бошланади. Шу сабабли

махсулот таннархи энг муҳим иқтисодий категориялардан бири бўлиб, фермер хўжалигининг ишлаб чиқариш ва молиявий фаолиятининг ижобий ёки салбий томонларини ўзида акс эттиради.

Маълумки, пахта хом ашёсини етиштиришда фермер хўжаликларида моддий ҳаражатлар, иш ҳақи, ижтимоий ажратмалар, асосий воситаларнинг эскиришига амортизация ажратмалари ва бошқа ҳаражатлар сарфланади. Пахтачиликдаги ишлаб чиқариш ҳаражатларининг батафсил тавсифи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган «Маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳаражатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом»да келтирилган.

Пахтачиликда иқтисодий самардорликни таъминланиши энг аввало пахта етиштириш учун сарфланадиган ҳаражатларни ўз ўрнида ва самарали сарфланиши билан бевосита боғлиқдир. Бу масалага Хурматли Президентимиз ўзининг «Жаҳон молиявий иқтисодий инкирози, уни Ўзбекистон шароитида бартараф этиш йуллари ва чоралир» асарида батафсил тўхталиб, маҳсулот ишлаб чиқариш соҳаларида сарфланаётган ҳаражатларни камида 20 фоизга камайтириш вазифасини куйдилар. Биз ҳам урганилаётган масала долзарблигидан келиб чикиб, Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида пахта етиштириш ҳаражатларини охириги уч йил мобайнидаги иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилдик.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида пахта етиштириш ҳаражатлари ва уларнинг таркиби бўйича тақсимланиши 7-жадвал ёрдамида кўриб чиқамиз. Хўжаликнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда асосий омиллардан бири ишлаб чиқариш ҳаражатлари ҳисобланади. Маҳсулот бирлигига тўғри келувчи ишлаб чиқариш ҳаражатлари қанча кам бўлса, самарадорлик шунча юқори бўлади. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики хўжаликда 2014 йилда -2012 йилга нисбатан ишлаб чиқариш ҳаражатлардаги моддий ҳаражатларнинг улуши анча кўтарилган. Бу ижобий ҳолат ҳисобланади. Сабаби моддий

харажатлар таркибига пахта ҳосилдорлигига бевосита таъсир кўрсатувчи омилларга киради.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали
фермер хўжалигида пахта етиштириш харажатлари ва уларнинг таркиби**

7-жадвал

№	Харажатлар тури	2012		2013		2014	
		Миқ дори	%	Миқ дори	%	Миқ дори	%
1	Моддий харажатлар	20649,4	57,4	32884,1	57,5	47141,7	58,3
	а) уруғлик	1834,7	5,1	3317,0	5,8	4770,8	5,9
	б) ўғитлар	8490,0	23,6	13210,8	23,1	19810,8	24,5
	в) Ё.М.М	6547,4	18,2	9321,9	16,3	14231,4	17,6
	г) иш ва хизматлар	1475,0	4,1	2745,1	4,8	3881,3	4,8
	д) бошка моддий харажатлар	2302,4	6,4	4289,2	7,5	4447,3	5,5
2	Мехнат хаки харажат	10072,9	28	16299,1	28,5	23853,8	29,5
3	Ижтимоий ажратма-	2949,9	8,2	3831,7	6,7	3153,6	3,9
4	Асосий воситалар ва номоддий активлар-ни эскириши	1115,2	3,1	2344,8	4,1	3234,4	4
5	Бошка харажатлар	1187,2	3,3	1830,1	3,2	3477,0	4,3
	жами	35974,6	100	57189,8	100	80860,5	100

Улар жумласига уруғлик, ўғитлар, ёнилғи мойлаш материаллари ва иш ва хизматлар киради.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида пахта етиштириш харажатлари таркибида ёқилғи мойлаш харажатлари бўлиб, жумладан, пахта етиштириш харажатлари таркибида механизация хизматлари сарфи 33-34 % ни ташкил этмоқда. Шунинг учун ҳам тех-

ника ва ёқилғи сарфини камайтириш махсулот даромадини оширишда таъсир кўрсатадиган амалдир

Маълумки пахтачиликда махсулот хажмини кўпайтириш, сифатини яхшилаш кўп жиҳатдан минерал ўғитлар билан ўз вақтида ва етарли миқдорда таъминланиши, уларни қўллашда аниқ асосланган меъёрларга амалга қилишга боғлиқ.

Қишлоқ хўжалигида сарфланган ҳаражатлар ўсиши билан етиштирилган махсулотлар таннархларининг ўсиши ўртасида ўзвий боғлиқлик мавжуд. Шунинг учун ҳам ҳар бир сўмни оқилона, мақсадга мувофиқ сарфлашга ҳаракат қилиш, яъни материал, пул ҳамда меҳнат ҳаражатларини тежашга, шу орқали етиштириладиган махсулотларнинг, бажариладиган иш ва хизматларнинг таннархларини пасайтиришга эришиш лозим.

8-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида давлатга сотилган жами пахта хом ашёсини саноат навлари бўйича тақсимланиши кўрсатилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики охириги уч йилда фермер хўжалигини бирламчи саноат навининг биринчи синфга сотган пахтасини хажми 95.8 фоиздан, 96 фоизга яъни 100,2 фоизга ортган. Бу фермер хўжалигига қўшимча даромадлар олиш асосида самарадорликни янада яхшилланишига имконият яратган.

2012-2014 йилларда Андижон вилоятининг барча ҳудудлари сингари пахта теримини камида 70% кўсаклар очилганда бошланган ва бирданига териб олинган. Теримни отряд усулида олиб бориш ташкил қилинган. Ушбу чора тадбирлар ўз ижобий натижасини берган ҳолда 2014 йилда 96 % қисми ёки 979,2 ц пахта 1-навга, қолган 4 % қисми ёки 40,8 ц пахта 2-навга топширилган. Ушбу ҳолат фермер хўжалигининг пахтадан салмоқли пул даромади олишининг омили бўлган.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида Ан-35 пахта нави экиб келинган.

**Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали
фермер хўжалигини сотилган жами пахтасини навлар бўйича
таксимланиши.**

8-жадвал

Саноат нави	Синф лари	2012й		2013й		2014 й	
		Микдори		Микдори		Микдори	
		центнер,	%	центнер,	%	центнер,	%
1	1	502,2	85,6	737,3	90,6	979,2	96
	2						
	3						
	Жами	502,2	85,6	737,3	90,6	979,2	96
2	1	69,8	11,9	76,5	9,4	40,8	4
	2			0,0			
	3			0,0			
	Жами	69,8	11,9	76,5	9,4	40,8	4
3	1	14,7	2,5	0,0			
	2						
	3						
	Жами						
4	1						
	2						
	3						
	Жами						
5	1						
	Жами						
	Ҳаммаси	586,7	100	813,8	100	1020	100

Хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Бундан ташқари қиш ойла-

рида хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, январ-феврал ойларида хўжалик майдонларига солиш керак.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида пахта етиштиришни 15-20% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган пахта етиштиришни кўпайтириш дастури тузиш зарур.

9-жадвалда Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бугдой ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида бугдой ҳосилдорлиги гектарига 59 центнердан 66 центнергача ортган. Шунга мос ҳолда бугдой етиштиришда ялпи маҳсулот ҳажми охириги уч йил мобайнида 81,8 фоизга ва фойда 95,8 фоизга камайган. Бугдой етиштиришда бир ходим ҳисобига иш ҳақи миқдори 1739,5 минг сўмдан 1729,9 минг сўмгача кўпайган, бу кўрсаткич охириги уч йил мобайнида бугдой етиштиришдаги ҳар бир ходим ҳисобига тўланган иш ҳақини 0,6 фоизга камайганлигини кўрсатади. 1 центнер бугдой таннархи охириги уч йил мобайнида 118,6 фоизга, 1 центнер бугдойнинг сотиш баҳоси эса 126,4 фоизга ортган.

Натижада фермер хўжалиги бугдой етиштиришда охириги уч йил мобайнида ишлаб чиқариш харажатларини ўсиш даражаси ялпи маҳсулотни ўсиш даражасидан паст бўлган. Натижада фермер хўжалиги бугдой етиштиришда ишлаб чиқариш харажатларининг ўсиш даражаси 76,7 фоизни ташкил этгани ҳолда ялпи маҳсулотни ўсиш даражаси 81,8 фоизни ташкил этмоқда.

Юқорида келтирилган бугдой етиштиришдаги иқтисодий кўрсаткичлар таҳлили асосида фермер хўжалиги бугдой етиштиришда иқтисодий

**Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида
бугдой ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги**

9- жадвал

№	Курсаткичлар	улчов бирлиги	2012	2013	2014	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	23	17,3	13,3	57,8
2	Хосилдорлик	ц/га	59	62	66	111,9
3	Ялпи хосил	ц	1357,0	1072,6	877,8	64,7
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	31918,0	27230,1	24479,2	76,7
	Шундан иш хаки	м.с	6958,1	5473,25	5189,6	74,6
5	Ходимлар сони	нафар	4	4	3	75,0
6	Ялпи махсулот	м.с	43544,8	40297,6	35612,3	81,8
7	Фойда	м.с	11626,8	13067,5	11133,1	95,8
8	Фермер даромади	м.с	18584,9	18540,7	16322,7	87,8
9	1ц бугдойни тан- нархи	сум	23521	25387	27887	118,6
10	1ц бугдойни со- тиш бахоси	сум	32089	37570	40570	126,4
11	1 га хисобига:					
	а)ялпи махсулот	м.с	1893,3	2329,3	2677,6	141,4
	б)фермер даромад	м.с	808,0	1071,7	1227,3	151,9
12	1 ходим хисобига:					
	а)ялпи махсулот	м.с	10886,2	10074,4	11870,8	109,0
	б) иш хаки	м.с	1739,5	1368,3	1729,9	99,4
13	Рентабеллик	%	36,4	48,0	45,5	+9,1

самадорликнинг якуний кўрсаткичи бўлган рентабеллик охириги уч йил мобайнида 36,4 фоиздан 45,5 фоизгача ёки +9,1 даражага юқорилаган.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ўрганиш давомида экин майдонини 9,7 гектарга камайиши, ҳосилдорликни 11,9 фоизга кўтарилиши асосида ялпи маҳсулот 479,2 центнер ҳосил кам олинганлиги натижасида охириги уч йилни солиштирилганда айрим кўрсаткичлар пастлаб бораётганлигини яққол кўришимиз мумкин.

. **10-жадвалда** Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида буғдой етиштиришнинг харажатлари ва уларнинг таркиби акс эттирилган.

**Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида
буғдой етиштиришнинг харажатлари ва уларнинг таркиби**

10-жадвал

№	Харажатлар тури	2012		2013		2014	
		Миқ дори	%	Миқ дори	Миқ дори	%	Миқ дори
1	Моддий харажат	20778,6	65,1	17917,4	65,8	16205,2	66,2
	а) уруглик	3702,5	11,6	3267,6	12,0	3108,9	12,7
	б) угитлар	5681,4	17,8	4738,0	17,4	4406,3	18,0
	в) Ё.М.М	3766,3	11,8	3322,1	12,2	2839,6	11,6
	г) иш ва хизматлар	5936,7	18,6	5010,3	18,4	4430,7	18,1
	д) бошка моддий харажатлар	1691,7	5,3	1579,3	5,8	1419,8	5,8
2	Меҳнат хаки харажатлари	6958,1	21,8	5473,2	20,1	5189,6	21,2
3	Ижтимоий ажратмалар	1691,7	5,3	1361,5	5,0	1272,9	5,2
4	Асосий воситалар ва номоддий активларни эскириши	1244,8	3,9	1143,7	4,2	881,3	3,6
5	Бошка харажатлар	1244,8	3,9	1334,3	4,9	930,2	3,8
	жами	31918,0	100,0	27230,1	100,0	24479,2	100,0

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики хўжаликда охириги 3 йилда ишлаб чиқариш ҳаражатлардаги моддий ҳаражатларнинг улуши анча кўтарилган. Бу ижобий ҳолат ҳисобланади. Сабаби моддий ҳаражатлар таркибига буғдой ҳосилдорлигига бевосита таъсир кўрсатувчи омилларга киради. Улар жумласига уруғлик, ўғитлар, ёнилғи мойлаш материаллари ва иш ва хизматлар киради.

Ишлаб чиқариш ҳаражатлари охириги уч йилда ортиб боришининг асосий сабабларидан бири хом-ашё материалларнинг йилдан йилга баҳолари юқорилаб бориши, ҳамда меҳнатга тўланадиган ҳақларни йилдан йилга ортиб бориши билан шу билан биргаликда экин майдонини ўсиши сабаб бўлган.

Хулоса қилиб айтганда Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги Избоскан туманидаги барқарор ривожланаётган фермер хўжаликлардан бири бўлиб ҳисобланади. Лекин, фермер хўжалигини иқтисодий жиҳатдан ривожлантириш бўйича ҳали фойдаланилмаган имкониятлари мавжуд.

Маҳсулот таннархини пасайтиришнинг йўлларида бири меҳнат унумдорлигини оширишдир. Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлари 1 ц маҳсулотга меҳнат сарфи, 1 гектар ерга меҳнат сарфи, ўртача 1 ишловчига ялпи маҳсулот ва ялпи фойда ҳамда бир бирлик меҳнат сарфига ялпи маҳсулот, соф фойда ҳисобланади. Бу кўрсаткичлар фермер хўжалигида меҳнатнинг самарадорлигини кўрсатади.

Андижон вилояти Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ялпи маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ошириш эвазига бир бирлик пахта етиштириш ҳаражатларини камайтириш имкониятлари мавжуд. Бу эса иқтисодий самарадорликнинг ошишига бориб тақалади.

Пахта етиштириш самарадорлигини оширишнинг омилларидан бири хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга ҳаракат қилишдир. Ушбу тавсияларга риоя қилинганда ялпи ҳосил миқдори 20-22 фоизгача ортиши мумкин. Бундан ташқари

хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, хўжалик экин майдонларига солиш керак.

Пахта ҳосилининг турли касаллик ва зараркунандалар томонидан nobуд бўлишига йўл қўймаслик зарур. Шунинг учун ўсимликларни ҳимоя қилиш хизматида унумли фойдаланиш зарур.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлашнинг яхшиланиши пахта етиштиришда самарадорликни оширишнинг омилларида бири ҳисобланади. Чунки ҳаражатлар таркибида техник хизмат кўрсатиш учун ҳаражатлар салмоқли 10-11 фоизни ташкил этмоқда.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигига уруғлик, минерал ўғитлар, ёқилғи-мойлаш материаллари ва банкдан кредит олиш бўйича тўзилган шартномаларини янада такомиллаштириш, моддий ресурсларни хўжаликка етказиб берилиши да ўзилишларга йўл қўймаслик чора-тадбирларини ишлаб чиқиш зарур.

Хўжаликка етказиб берилаётган моддий ресурсларнинг баҳосини хўжалик етказиб бераётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига мутаносиб тарзда қайта кўриб чиқилиши керак. Чунки моддий-техника ресурслари баҳоси юқори бўлиб, бу ўзига хос қийинчиликларни юзага келтирмоқда. Хўжалик сотаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳарид нархлари эса хўжаликни қониқтирмайди.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида самарадорликни 35-40% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган пахта ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш дастурини тузиш тавсия этилади.

2.3. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ғўза етиштириш агротехнологиясини таъкил этиш

Ғўза агротехникаси бир қанча тадбирлардан иборат бўлиб ерни шудгорлашдан бошланади. Экиш ва ҳосилни йиғиб олишгача бўлган чора-тадбирларни ўз ичига олади.

Пахтачиликда юқори ва сифатли ҳосил олиш учун тупроқли экишга тайёрлаш ҳам катта аҳамиятга эга. Тупроқ ўз вақтида шудгор қилинса, хайдов чуқурлиги бир хиллигига эришилса пахта зараркунандалари: касалликлари ва бегона ўтлар камаяди. Тупроқнинг нам сақлаш қобилияти яхшиланади. Хўжаликда қабул қилган агротехника қоидаларига асосан ҳар йили кузда 38-40 см чуқурликда сифатли қилиб шудгорлаш ўтказилади. Тажриба қўйилган 2014 йилда ҳам бу тадбирлар тўла амалга оширилди.

Шудгорлаш олдида йиллик фосфорнинг 70%, калийнинг 50% солинди. Баҳорда чигит экишдан олдин ерлар текисланади. Барана ва мола қилинади, сўнгра тракторда қатор оралари 90 см дан қилиб эгат олинди.

Ягоналаш чигит униб чиққандан кейин 2-4 чин барг чиқарганда, ўтказилди. Ягона ўтказишда кўчатлар сонини камайишига йўл қўймаслик керак. Кўчат сонини камайишига илдиз чириш, касалланиш ёки шира каби зарарли омиллар сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун ягоналаш даврида касалланган, зарарланган ёки ўсишдан орқада қолган нихоллар олиб ташланади.

Соғлом ўсимликлар схемага мувофиқ уяларда қолдирилади. Ғўзани илдиз системаси яхши ривожланиши, ҳаво алмашилишни таъминлаш ва бегона ўтларни йўқотиш ҳамда тупроқни юза қатламини юза қатламни юмшатиш яъни қатқалоқдан бўшатиш учун икки марта чопиқ ўтказилади.

Тажриба майдонида суғориш 2-3-1 схемада ўтказилди, яъни 2-3 марта гуллашдан кейин ва ҳосил элементлари тўплаш даврида ва ғўза пишиш даврида 2 марта суғорилди.

Тажриба майдонида йил давомида 8-10 марта культивация ўтказилди. Биринчи культивация чигит унуб чиққанда, шоналаш даврида, қолганлари

Агротехник тадбирлар

№	Бажарилган ишлар номи	М у д д а т л а р и					
		1	2	3	4	5	6
1	Шудгорлаш олдидан ўғитлаш	20.XI. 2013					
2	Шудгор	22.XI. 2013					
3	Текислаш	1.XII. 2013					
4	Пушта олиш	3.XII. 2013					
5	Бораналаш	10.III. 2014					
6	Чигит экиш	15.III. 2014	Андижон-35 нави				
7	Ягона	25.IV. 2014					
8	Культивация	10.IV. 2014	1.V. 15.V.	1.VI, 15.VI.	29.VI. 7.VII	20.VII.	1.VIII. 20.VIII
9	Суғориш	26.V. 2014	26.VI	6.VII	26.VII	5.VIII	28.VIII
10	Озиқлантириш	15.III. 2014	23.VI	3.VII	23.VII		
11	Чеканка	1.VIII. 2014	10.VIII	15.XIII			
12	Зараркунандаларга қарши кураш	2.VI. 2014					
13	Терим	10.IX	25.IX	20.X			

эса суғоришдан сўнг ер етилган даврда ўтказилди. Ёўза ўсимлиги ўсиб ривожланган яъни шоналаш ва мевалаш давларида культиваторни ишчи органларини, ўсимликни шикастламаслик учун қалин материал билан балиқ сирти қилиб ўраб қўйилади. Қатор ораларини ишлашдан мақсад, тупроқни юмшатиш, унинг озуқа, сув, ҳаво ва температура режимини яхшилаш ҳамда ерда нам тўплаш ва ўсимликнинг нормал ўсиб ривожланиши учун қулай шароит яратишдир.

Ғўза қатор ораларига ишлаш кенглиги ва чуқурлигини тўғри белгилаш жуда муҳимдир. Ғўза тупларига шикаст етмаган ҳолда қатор оралари кенгрок ишланса бегона ўтлар кўпроқ нобуд бўлади.

Тажриба майдонимизда биринчи культивация ишчи органлар ғўзадан 7,5-8 см узоқликда ўрнатилади. Гуллаш, мевалаш даврида химоя зонасини 10-12 см қилиб ўтказилди.

Ғўза бутун вегетация даврида 4 марта, биринчи марта экиш билан биргаликда, иккинчи шоналаш даврида, учинчи ва тўртинчи гуллаш ва мевалаш даврида тажриба хўжалигида қабул қилинган нормада азотли, фосфорли ва калийли ўғитлар билан ўғитланди.

Экиш даврида азот ва фосфорнинг йиллик меъёрини 15-20% берилди. Шоналаш даврида азотни 40%, калийни 25% берилди.

Гуллаш даврида азотни 40%, калийни 25% ва фосфорни 15% берилди. Ўғитларни тўғри меъёр ва муддатларда бериш ўсимликнинг яхши ўсиб ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

3-Боб. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари.

3.1. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқариш усулларида фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалалари

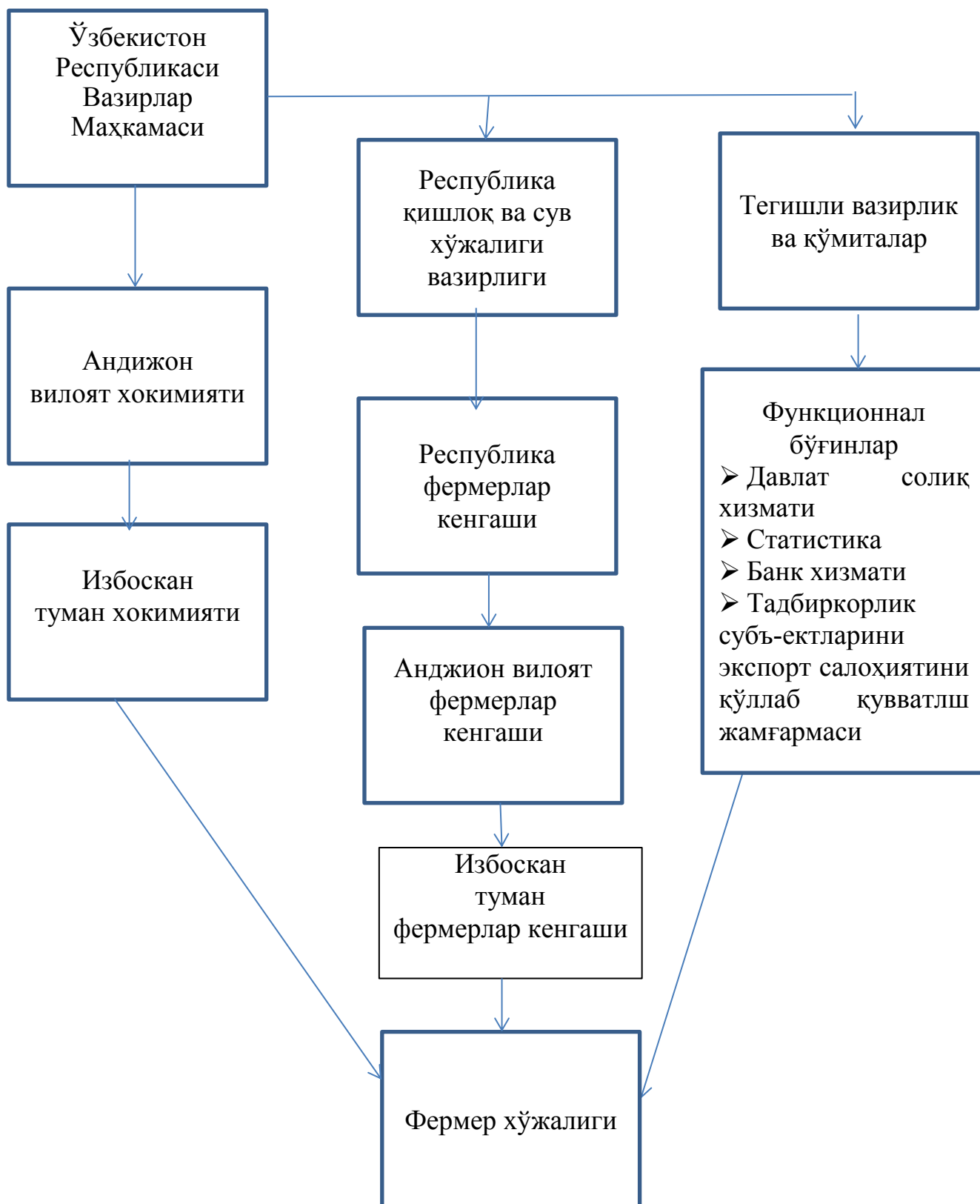
Фермер хўжалигида бошқариш жараёнида бошқаришнинг турли усулларида фойдаланиб бошқарилади.

Жумладан бошқаришнинг ташкилий маъмурий усулида фойдаланиш ҳолати Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида Ўзбекистон Республикаси қонунларида, Вазирлар Маҳкамаси қарорларидан, Президент фармонларидан, туман ҳокимининг қарор ва фармойишларидан, шу билан биргаликда фермер хўжалигини юритиш учун қўлланиладиган меёрий – ҳуқуқий ҳужжатларидан фойдаланиб келинмоқда.

Кишлоқ хўжалигидаги меҳнат қилиш қобилятига эга бўлган фуқароларни меҳнат ресурслари деб аталади. Уларнинг ҳуқуқий асослари таркиби ҳамда фаолияти Республика Олий Мажлиси томонидан кабул қилинган «Меҳнат кодекси»да (04.1996й), «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги (05.1998й) қонунда батафсил кўрсатилган. Меҳнат ресурслари 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркаклар, 55 ёшгача бўлган аёллар ҳисобланади. Шу билан биргаликда меҳнат қилиш имкониятига эга бўлган ўсмирлар ва нафақахўрлар ҳам меҳнат ресурси саналади. Уларнинг таркибида иқтисодий фаол меҳнат қилиш имкониятига эга бўлганлар алоҳида аҳамият қабл этади. Уларни 16-55 ёшгача бўлган аёллар, 60 ёшгача бўлган эркаклар ташкил этади. Улар меҳнат ресурсларининг асосини ташкил этади.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини барқарор ривожланиши кўп жihatдан шартномавий муносабатларни такомиллаштирилишига боғлиқдир. Шартномавий муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисидаги (29.08.1998 й.) қонунни асосида тартибга солиб турилади.

**1-расм. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигининг
юқори бошқарув органлари билан муносабатлари**

Шартнома томонлар ўртасидаги муносабатларни тартибга соладиган ҳуқуқий ҳужжат, битимдир.

Фермер хўжаликларида шартномаларининг қуйидаги турлари қўлланилади.

1. **Контракция шартномаси.** (қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олиш).
2. **Моддий-техника ресурслари етказиб бериш.** (эхтиёт қисмлар, уруғлик, ў.х.қ. воситалари, ёнилғи-мойлаш материаллари, минерал ўғит ва бошқалар).
3. **Хизматлар кўрсатиш.** (механизациялашган ишларни бажариш, сервис, агрокимё, агро-техника ва бошқа хизматлар).
4. **Ходимларни ёллаш.** (иш берувчи ва ходим ўртасидаги битим).

Хўжалик шартномалари тўғрисидаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар.

- Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодекси.
- Ўзбекистон Республикасининг хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисидаги қонуни.
- Ўзбекистон Республикасининг фермер хўжалиги тўғрисидаги қонуни.
- Ўзбекистон Республикасининг деҳқон хўжалиги тўғрисидаги қонуни.
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 24.03.2003 йилдаги «Қишлоқ хўжалигида ислоҳатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишилари тўғрисида»ги 3226-сонли фармони.
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 4.09.2003 йилдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 383-сонли қарори.
- Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиш мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисида Низом. (Вазирлар

Махкамасининг 4.09.2003 йилдаги 383-сонли қарорига 1-илова. Низом 9 боб 86-моддадан иборат).

Фермер хўжаликларида шартномавий муносабатларни тўғри ташкил этилиши ва қўлланилиши муҳим аҳамиятга эгадир. Охириги йилларда шартномавий муносабатларни амалдаги талаблар асосида ташкил этилиши, шартномаларни рўйхатдан ўтказилиши ва бажарилиши бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди. Лекин шартномаларни тузиш ва шартнома шартларини бажарилиши бўйича бир қатор камчиликларга ҳамон йўл қўйилмоқда.

Таҳлил шуни кўрсатадики шартнома шартларини бажарилмаслиги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 4.09.2003 йилдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 383-сонли қарорининг биринчи банди билан тасдиқланган

«Қишлоқ хўжалиги махсуслотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиш мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисида Низом» нинг томонларнинг мажбуриятлари акс эттирилган 7-боби бўйича юз бермоқда. Жумладан ушбу бобнинг 67 ва 68-моддаларида қишлоқ хўжалик корхонасини ва тайёрлов ташкилотини контрактация шартномасида белгиланган махсуслотларни ассортимент, турлари ва муддатларда топширишдан бош тортса ёки тайёрлов ташкилоти контрактация шартномаси бўйича қишлоқ хўжалиги махсуслотини белгиланган ассортимент, турлари ва муддатларда қабўл қилиб олишни рад этса томонлар мос ҳолда топширилмаган ёки қабўл қилинмаган махсуслот қийматининг 25 фоизи миқдорида жарима тўлайди. Ундан ташқари зарарнинг, жарима билан қопланмаган қисми ҳам тўланади.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида махсуслотларни сотиш билан боғлиқ бўлган барча муносабатлар ҳамма

талабларга жавоб бера оладиган даражадаги шартномалар асосида амалга оширилар эккан.

Қишлоқ хўжалик корхоналари етиштирган маҳсулотларни сотишга Республика Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг, Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмасининг жойлардаги бўлимлари ҳамда бошқа манфаатдор ташкилотлар амалий ёрдам беришлари зарур. Шу билан бирга, қишлоқ хўжалик корхоналарида бозорни ўрганиб, савдо-сотик ишларини ривожлантирадиган маркетинг бўлимлари ташкил этиб, уларни ривожлан тиришга алоҳида эътибор бериш лозим.

Қишлоқ хўжалик корхоналари ишлаб чиқариши самарали ривожланишини таъминлаш мақсадида етиштирган маҳсулотларининг маълум қисмини ўз такрор ишлаб чиқариши учун уруғликка, кўчат етиштиришга, емга, озуқага сарфлайди, ишчи-хизматчиларини ижтимоий муҳофаза қилиш мақсадида иш ҳақи эвазига, умумий овқатланишга беради. Бўларнинг ҳаммаси ҳозирча таннархда берилади. Ҳозирги даврда хўжаликлар аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш мақсадида иқтисодий ночор оилаларга, кексаларга, болалар уйларига ҳайрия шаклида ҳам ўз маҳсулотларини бермоқдалар. Бундай муносабатларда хўжаликлар даромад олмайдилар.

Қишлоқ хўжалигида ўсимликчилик тармоқларини тез суръатларда ривожланиши етиштирилган маҳсулотларни сотиш хажмини ошишини таъминлаган.

«Исмоилов Йигитали» фермер хўжалиги «Фермер хўжаликлар тўғрисида»ги қонунга, туман ҳокимлигининг қарорига, туман ҳокимлиги тамонидан тасдиқланган Низомга, бизнес режага ҳамда туман ҳокимлигининг «Кадастр» бўлими тамонидан берилган далолатномага асосан ташкил этилган. Хўжалик фаолияти давлат томонидан чиқарилган қонунларга, қарорларга, фармонларига ва тегишли меъёрий хужжатларга асосан амалга ошириб келмоқда.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги ўзига қарашли хўжалик иморатлари, ишлаб чиқариш воситалари, экинзорлари, пул

маблағлари ва бошқа мулкларини эгаси ҳисобланади. Фермер хўжалигини пул даромади маҳсулот сотиш ва хизмат кўрсатиш, қимматли қоғозларни сотиш ҳисобига шаклланади. Олган пул дароматдан харажатларни қоплаш, иш ҳақи тўлаш, ажратмаларни ажратиш, тўловлар тўлаш, кредит ва устамаларни тўлаш, янги техника ва технологияларни харид қилишга ишлатади.

Хўжалик ўзини иқтисодий муносабатларини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштиришнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 383-сонли қарорига мувофиқ олиб бормоқда. Ушбу қарорга мувофиқ хўжалик давлат буюртмаси бўйича пахта, ғалла ва пилла сотиш контрактация шартномасини тузган. Бундан ташқари Андижон ОАЖ МТП ташкилоти билан қишлоқ хўжалик ишларини механизация воситалари билан бажариб бериш; «Узкимёқишлоқ хўжалик» ОАЖ туман шаҳобчаси билан хўжалик экинларини ўғитлашда минерал ўғитларни етказиб бериш; туман нефти базасига қарашли ёнилғи-мой лаш материалларини тарқатувчи шаҳобча орқали, хўжаликда қишлоқ хўжалик экинларни етиштиришда бажариладиган механизация ишларини ёнилғи-мойлаш материаллари билан таъминлаш; хўжалик экинларини хашорат ва зараркунандалардан ҳимоя қилиш бўйича Биолабаратория билан; экинларга сув етказиб бериш бўйича массивдаги СФУ билан шартномалар имзолади.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги танлов асосида узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи юридик субъекдир. Фермер хўжалиги туман ҳокимлигидан рўйхатдан ўтказилган пайтдан бошлаб юридик шахс мақомини олган ва ўз номидан шартномалар тузиш, мулкый жавобгарликни ўз зиммасига олган.

Бошқаришнинг иқтисодий усулларида самарали фойдаланишга алоҳида эътибор берилиб бу соҳада яхши натижаларга эришилган. Буни биз фермер хўжалигида иқтисодий самарадорликнинг асосий кўрсаткичи бўлган

рентабеллик даражасини кескин кўтарилиб бораётганидан яққол кўришимиз мумкин.

Фермер хўжалигида эришилган рентабеллик оптимал даражадан паст, лекин олиб борилаётган иш суръати шу тарзда амалга оширилса яқин йиллар ичида рентабеллик даражаси оптимал даражага етади ва фермер хўжалигида кенгайтирилган ишлаб чиқариш имкониятини беради. Хўжаликда харажатлардан тежаб-тергаб фойдаланишга алоҳида эътибор берилади. Бу соҳада фермер хўжалиги бошлиғининг ишбилармонлиги ва тадбиркорлиги ҳам алоҳида ўрин тутди. У мавжуд ресурслардан тўғри ва оўилона фойдаланишга алоҳида эътибор беради ва уни иқтисодий жижатдан қаттиқ назорат қилади. Фермер хўжалигини бошлиғи тажрибали иқтисодчи-бухгалтер сифатида ўз касбини малакали ва тажрибали мутухасиси бўлиб ҳисобланади. У фермер хўжалигида пахта ва ғалла етиштириш жараёнида янги технологиялардан самарали фойдаланишга, ҳамда даромад келтирмайдиган харажатлардан фойдаланишни қисқартиришни ва олинадиган фойдани ҳажмини кўпайтиришга мунтазам ҳаракат қилади.

Фермер хўжаликларида шахсий манфаатдорликни таъминлаш воситаларидан бири бўлган меҳнатга ҳақ тўлашни тўғри ташкил этиш учун куйидаги тушунчаларга амал қилиш талаб этилади:

1. Иш ҳақини ўсиш суръати меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатига тўғри келиши, яъни меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил қилишда унинг шундай шакл ва тизимини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш керакки у меҳнат унумдорлигини устун даражада ўсишини таъминласин, акс ҳолда ижтимоий жамғаришни амалга ошириб бўлмайди.

2. Иш ҳақи даражаси ходимларнинг ўз малакаси ва мутахассислигини доимо ошириб боришга рағбатлантириш даражасида бўлиши.

3. Меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил қилишда бажариладиган ишларнинг хусусияти, ишларни бажариш, маҳсулот етиштириш шароитлари, ишларнинг оғир ёки енгиллиги, малакали меҳнатни талаб қилиш-қилмаслиги ҳисобга олиниши керак.

4. Ҳақ тўлашнинг шакл ва тизими ҳамда даражаси ишлаб чиқаришнинг миқдор кўрсаткичлари билан бир қаторда унинг сифат кўрсаткичларини янада яхшилаш, ишлаб чиқаришнинг мавжуд имкониятларини ҳисобга олган ҳолда корхона фаолиятини режалаштириш ва юритишни рағбатлантирадиган даражада бўлиши.

5. Меҳнатга ҳақ тўлаш аввало ишлаб чиқаришнинг пировард натижалари билан бевосита боғлиқ бўлиши.

6. Меҳнатга ҳақ тўлаш шакл ва тизимининг оддий, содда ҳамда барча ходимларга тушунарли даражада бўлиши.

Бу тамойилларга тўла амал қилиш иш ҳақининг рағбатлантирувчи функциясини янада оширади, ходимларнинг меҳнат фаоллигини таъминлайди.

Ўзбекистон давлати, унинг Президенти моддий манфаатдорлик ва меҳнатга ҳақ тўлашнинг назарий масалаларини янада ривожлантириб, меҳнатга ҳақ тўлашни такомиллаштириш борасида жуда йирик тадбирларни амалга ошириб келмоқда.

Президентимиз Олий Мажлисининг X сессиясидаги Қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи» мавзусидаги нутқларида бу масалага катта эътибор бердилар.

Чунончи:

- меҳнат унумдорлигини ўстиришда фан ва техника тараққиётини жадаллаштиришда, маҳсулот сифатини яхшилашда ҳақ тўлашни рағбатлантиришнинг ролини кучайтиради;

Тариф тизимини такомиллаштириш ва унинг ролини ошириш:

- камроқ ходимлар билан маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлаш учун моддий рағбатлантиришнинг прогрессив шакллари, яъни пудрат ва аккорд ҳақ тўлаш усуллари кенг қўллаш.

- мукофотлашнинг барча тизимини такомиллаштириш, унинг меҳнат натижалари, маҳсулот сифати, техникавий асосланган иш ва маҳсулот етиштириш меъёрларини бажарилиши билан боғлиқлигини таъминлаш.

- турли тармоқларда банд бўлган ишчи ва хизматчиларга тўланадиган иш ҳақидаги ўзаро нисбатларни яхшилаш, табиий-иқлим шароитлари оғир бўлган туманларда ишлаётган меҳнат шароити оғир ва ноқулай бўлган ишларда банд бўлган ходимларнинг меҳнатига ҳақ тўлашдаги имтиёзларни кенгайтириш.

- хўжаликларда меҳнат ҳақи миқдорини ишнинг пировард натижаларига тобора боғлиқ қилиб қўйиш.

- мураккаблиги, оғирлиги ва интенсивлиги бир хил бўлган меҳнатга тобора бир хил ҳақ тўлашни таъминлаш.

Шу билан бир қаторда фермер хўжалиги олдида бошқаришнинг иқтисодий усулларида фойдаланишни янада такомиллаштириш ва иқтисодий самарадорликни ошириш бўйича бир қатор вазифалар мавжуд бўлиб, уларни амалга ошириш учун қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Хўжаликдаги эришилган иқтисодий самарадорликни мустаҳкамлаш, уни пасайишига йўл қўймаслик, аксинча уни янада ошириш чоратадбирларини кўриш керак.

2. Хўжаликда мавжуд ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш асосида ишлаб чиқаришга янги кам харажатли технолагияларни жорий этиш ва уни самарадорлигини ошириш.

3. Фермер хўжалигида хорижий инвестицияларни жалб этиш асосида фермер хўжалигини кўп тармоқли бақувват хўжалик шаклига айлантириш. Жумладан хўжаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини иқайта ишлаш, иссиқхоналарни ташкил этиш, чорвачиликни ривожлантириш бўйича кенг қамровли ишларни олиб бориш зарур.

4. Хўжаликда ходимларни касбий тайёргарликларини ва маълумотини оширишга эътиборни кучайтириш лозим. Ундан ташқари хўжаликда банд бўлган ходимларнинг, айниқса ходимларнинг бир-бирига яқин бўлган камида 4-6 та касбий тайёргарликни эгаллашларини таъминлаш талаб қилинади.

5. Хўжалик аъзоларининг нафақат техник-технологик соҳалардаги балки иқтисодий ва ҳуқуқий билимларини ва амалий кўникмаларини мустаҳкамлашга ҳам эришиш керак. Бу соҳада жойларда мақсадли ўқишларни ва семинарларни мунтазам ва самарали ташкил этилиши ҳам яхши натижа бериши мумкин.

6. Фермер хўжалигида иложи борича маъмурий фармоиш усулларида камроқ фойдаланиб, иқтисодий усулларни кенг қўлланилишига етарлича шарт-шароитларни яратиш зарур. Бу фермер хўжалигига истиқболда бозор механизми талабларига тўла амал қилишга мустаҳкам замин тайёрлайди.

7. Хўжаликда хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилган маҳсулотларни қўшимча тармоқларда тайёрланган маҳсулотларни четга экспорт қилиш ҳисобига чет-эл валютасига эга бўлиш ва бу соҳадаги солиқ имтиёзларидан фойдаланишга эришиш.

Бизни фикримизча хўжаликни узоқ муддатга белгиланган истиқболли дастурни ишлаб чиқиб юқорида кўрсатилган барча ишларни уни асосида амалга оширилиши яхши самара бериши мумкин.

3.2 Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари

Фермер хўжаликларини бошқаришнинг асосий мақсади -фермер хўжалигининг ишлаб чиқариш, тижорат, молиявий ва бошқа фаолиятларини оқилона ташкил этиш ҳамда ходимлар салоҳиятидан унумли фойдаланиш орқали фойдани максималлаштиришга эришишдир. Фойданинг турли захира жамғармалари тарзида тўпланиб бориши фермер хўжалигининг келгусида фаолият кўрсатиши учун замин яратади, фермер хўжалиги фаолиятига таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар натижасида юзага келиши мумкин бўлган турли таваккалчилик (риск) элементларини олдини олиш ва пасайтиришга имкон беради.

Фермер хўжалигининг муваффақиятли фаолияти бошқарув тизимининг тўғри йўлга қўйилишига бевосита боғлиқ. Бошқаришнинг ташкилий тузилмаси, хўжаликда бошқариш бўйича турли хил функцияларни бажарадиган ташкилий бўғин ва бўлинмаларнинг таркиби ҳамда уларнинг ўзаро тобеълик равишда боғланишидир.

Бошқариш тизимининг тузилмаси тизим унсурларининг ташкилий услублари ва ўзаро таъсирларини эътироф этади, шу билан бирга тизим элементлари ўртасида юзага келадиган жараёнларнинг муайян тавсифини белгилайди. Тузилма фермер хўжалигининг боғловчи бўғини ҳисобланади ва у режалаштириш шаклларига, ишларни тақсимлашга таъсир этади, шунингдек, ҳар бир бўлинмалар бажарган ишининг унумдорлигини текширишни ташкил этишга имкон яратади. Шу билан бирга тузилма бошқариш технологиясига, бошқаришда техник воситалардан фойдаланиш услубларига ўз таъсирини кўрсатади.

Фермер хўжалигида бошқарув тизимининг самарадорлиги охир-оқибат хўжаликнинг иқтисодий самарадорлигига бориб тақалади. Шу нуқтаи назардан бошқарув тизимининг таҳлилини асосан фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичларига таяниб амалга ошириш зарур деб

хисоблаймиз.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги бир нечта кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Бунинг учун ялпи маҳсулот, ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва хўжалик фаолияти натижасида олинган фойда асос бўлади. Рентабеллик даражасини фойданинг ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбати орқали топилишини инобатга оладиган бўлсак, равшан бўладики, фойданинг даражаси юқори ва ҳаражатларнинг нисбатан паст даражада бўлиши талаб этилади.

Қишлоқ хўжалиги экинлари етиштириш учун илмий асосланган агротехника чора-тадбирлари ишлаб чиқилган ва амалиётга тавсия этилган. Унга кўра ўз муддатларида тупрокни экишга тайёрлаш, экиш, ўғитлаш, суғориш, зараркунандалардан ҳимоя қилиш зарур бўлади. Бундан ташқари иш ҳақи, ижтимоий ажратмалар, амортизация фондига тўловлар ҳам мавжуд. Бўларнинг барча маълум даражадаги ҳаражатларни талаб қилади.

Ислохотларнинг ҳозирги босқичида, эркин нархлар амал қилувчи бозор иқтисодиётида моддий –техника ресурсларининг нархлари ва ўз навбатида буғдой ишлаб чиқариш ҳаражатлари объектив тарзда ўсиб боришини келтириб чиқаради.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида пахта ва буғдой етиштириш ҳаражатлари асосан меъёр даражасида сарфланган бўлиб, унинг таркиби ва салмоғини ўзгартириш юқорида баён этилган илмий асосланган агротехниканинг бузилишига ва ҳосилдорлик ҳамда ялпи ҳосил кўрсаткичларининг ёмонлашиб, пасайишига олиб келади. Бундан келиб чиқадики, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун ички имкониятларни ишга солиш талаб этилади.

Аввало хўжалик жойлашган ҳудуддаги тупроқ бонитет балига мос ҳолдаги буғдой ҳосилдорлиги даражасига эришиш керак. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги механизиялашган ишлар учун сарфланаётган ҳаражатларни қисқартириш учун лизинг асосида ҳайдов трактори олиш керак.

Хўжалик ходимларининг манфаатдорлигини ошириш натижасида ҳам буғдой етиштириш даражаси анча ортади. Бунинг учун олинган буғдой ҳосилидан иш ҳақи сифатида янада кўпроқ миқдорда тарқатилиши керак.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини ўз низоми асосида тузилган бизнес-режасига мос ҳолда амалга оширилмоқда.

Фермер хўжалигини бошқариш самардорлиги кўп жиҳатдан уни бошлиғини қишлоқ хўжалиги ва иқтисодий билимлар бўйича назарий ва амалий тайёргарлигига, ҳамда ўз билимини амалда қўллай олишига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам фермер хўжалигини бошлиғи иқтисодий, бошқарув, ҳуқуқий, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши бўйича етарли тайёргарликка эга бўлиши керак.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигининг бошлиғи узоқ йиллар давомида қишлоқ хўжалигида деҳқончилик билан шуғулланиб, етарлича тажриба тўплаган. Фермер хўжалигининг кўп аъзолари хўжалик бошлиғининг яқин қариндош-уруғлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам хўжаликда ишлаб чиқариш, молиявий бошқариш ва моддий рағбатлантириш масалаларида қарорлар қабул қилинганди, ҳеч қандай келишмовчиликлар ва тортишувларга ўрни қолмайди. Сабаби фермер хўжалигини оилавий асосда ташкил этилгани учун қариндош-уруғчилик алоқалари барча келишмовчиликларни бартараф этиб туради. Бу фермер хўжалигининг энг муҳим афзалликларидан биридир.

Фермер хўжалигдаги агротехник тадбирларни ўз вақтида ва сифатли амалга оширишда сувчи, механизатор ва агроном каби малакали ходимларга эҳтиёжи бор. Сабаби кўплаб ходимлар махсус тайёргарликка эга эмас. Натижада хўжалик четдан шартнома асосида 5 та малакали ходимларни жалб этган.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқариш бир қатор ўзига хос хусусиятларга эгадир. Улар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги аъзоларини қишлоқ хўжалик

махсулотларини етиштириш жараёни бўйича касбий тайёргарлигини ошириш зарур.

Ҳозирги кунда фермер хўжаликни аъзоларидан 2 таси олий маълумотга эга ва қолганлари ҳамда шартнома асосида ишлайдиганларни қишлоқ хўжалигида тажрибаси кам. Шунинг учун фермер хўжалиги аъзоларини касбий билимларини ошириб бориш зарур.

Фермер хўжалиги ташкил қилишдан мақсад қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришдан юқори даромад олиш, маҳсулот таннархини пасайтириш ва охир оқибат иқтисодий самарадорликка эришиш бўлади. Бунинг учун эса ҳозирги кунда фермер хўжаликларида бозор иқтисодиётига тўла мос келадиган бошқарув тизимини шакллантириш керак. Бундай шароитда бошқарувдан мақсад – бозор учун кўпроқ, сифатлироқ, ва харидоргир маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш тизимини яратишдир. Бошқарувнинг мақсадидан унинг асосий вазифаси ҳам келиб чиқади. Бошқарув вазифаларини амалга ошириш учун муайян бошқарув органлари тузилади. Бу органлар юқоридан қуйига қараб бошқарилади ва қуйидан юқорига қараб бўйсунди.

Фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигидаги кичик корхоналарнинг кўри-ниши бўлиб, унда жуда содда бошқарув тизимидан фойдаланилади.

Фермер хўжалик юритиш ва тадбиркорликнинг илғор шаклларида хисобланиб, ўз фаолиятини ижарага берилган ерда мавжуд қонунлар асосида амалга оширади. Мустақил равишда бошқа юридик шахслар билан шартномалар тузади, маҳсулотнинг баҳосини белгилайди, солиқ тўланадиган даромадга эга бўлади. Бошқа шахслар мулкларини ва маблағларини шартномалар асосида ижарага олади ва фойдаланади. Хўжалик юритишнинг бундай шаклини энг асосий афзаллиги шундаки, мулкдор, тадбиркор ва хизматчи битта шахс тимсолида бўлади. Шунинг учун ҳам ишлаб чиқариш натижаларига манфаатдорлик ва масъулият кескин ортади. Фермер маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ўз-ўзини бошқаради ва назорат қилади. Яъни бошқариш ва бажариш вазифалари бир киши қўлида бўлади. Бу ҳол оддий деҳқоннинг

яратувчанлик имкониятларини тўлароқ намоён этиш ва оширишга кенг йўл очади. Фермер бу ташкилот хўжалигидаги меҳнат низоларини қатъият билан ҳал қилади. Бу ерда муносабатлар меҳнат қонунчилигига ва ахлоқий меъёрларга асосланади. Юқоридагиларга асосланиб, шундай ҳулосага келиш мумкинки, фермер хўжалиги бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқаришдаги муаммоларни осон ҳал қилиш, истиқболли ривожланиш учун барқарор имкониятларга эга бўлиб, мазкур масалалар эса хўжаликни муваффақиятли бошқарувини ташкил этиш асосида амалга оширилади.

Бошқаришнинг ташкилий тузилмаси фермер хўжалигидаги мазкур тизимнинг расмий ва норасмий жиҳатларининг уйғунлашувини характерлайди. Расмий тузилма деганда юқори бўғин, яъни фермер раҳбарлигининг йўриқномалари, буйруқлар ва фармойишлари асосида ўрнатилган тузилма тушунилади. Норасмий тузилмалар эса хўжалик аъзоларининг ўзаро оилавий муносабатларида қарашлар бирлиги ёки зидлиги, содиқлиги ва ҳоказолари асосида шаклланади.

Бошқариш тузилмаларининг асосий унсурлари - бошқариш алоқалари ва органлари ҳисобланиб, улар иерархия (тобеълик) бўйича юқори, ўрта ва қуйи бўғин органлари каби тартибланади. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигидаги юқори бўғин - фермер хўжалиги бошлиғининг ўзи; ўрта бўғин – иш юритувчи, асосан агротехника яхши тушунадиган ва унинг тўғри бажарилишини назорат қилиб таъминлаб борадиган агроном; қуйи бўғин – ишчилар, сувчилар, тракторчилар ҳисобланади.

Бошқариш тузилмаларида алоқалар вертикал ва горизонтал тарзда амалга ошади: вертикал алоқаларнинг ўрнатилиши бошқарувчи ва бошқарилувчи бўғинлар ўртасидаги муносабатларни ифода этади; горизонтал алоқалар эса бир хил даражали бўғинлар ўртасидаги муносабатларни акс эттиради.

Чизиқли тузилмаларга бошқариш идорасидаги битта юқори ва кўпгина қуйи бўлинмалар киради. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида барча тегишли масалалар битта алоқа канали орқали ҳал этилади. Ҳал

этилиши лозим бўлган муаммо унча мураккаб бўлмаса ва даражалар ўртасида оддий ҳал этиладиган бўлса, чизиқли тузилманинг самараси катта бўлади. Ходимлар фақат битта бошлиққа бўйсундилар, шунинг учун бошлиқ ҳамма нарсадан хабардор бўлиши лозим.

Функционал тузилманинг ўзига хос томонлари марказлашув, персоналнинг озчилиги, маҳсулот ассортиментининг камлиги ва бир жойда тўпланганлиги билан характерланади. Функционал тузилманинг қулайлиги раҳбарнинг тўла ҳокимиятга эга бўлишлиги, мақсадга йўналганлиги, турдош бўғинлар билан яқин алоқада бўлишлик, бошқариш аппаратини кенгайтиришга эҳтиёжнинг йўқлиги, ички ихтилофларнинг барҳам топиши билан эътироф этилади.

Пахта ва буғдой етиштиришнинг агротехник талабларига амал қилган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш зарурияти объектив қонуният асосида ўсиб борадиган ишлаб чиқариш ҳаражатларини сарфлашни тақозо этади. Шундай экан, ишлаб чиқариладиган ялпи маҳсулот миқдорини ҳаражатлардан юқорироқ даражада ўсиб боришига эришиш фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини ошириб боришнинг асосий омилидир.

Маҳсулот етиштириш самарадорлигини юксалтириш учун ишлаб чиқариш ва бошқариш ҳаражатлари тежалишини таъминлайдиган ишларни, тадбирларни оқилона амалга ошириш зарур. Бунинг учун меҳнатни оқилона ташкил этиш, ишлаб чиқариш, ҳосилни йиғиштириб олиш, сақлаш жараёнларини механизациялаштириш, ишлаб чиқариш воситаларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, янги техника, илғор технологияларни жорий этиш, ишчи-хизматчилар моддий ва маънавий рағбатлантирилишини изчиллик билан амалга ошириш керак.

Ўз-ўзидан маълумки, пахта етиштириш ҳаражатларини камайтириш иқтисодий самарадорликни ошишини таъминлайди.

Бошқарув самарадорлигини пахтачилик тармоғи мисолида кўрамиз. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини Избоскан туманидаги туманидаги

пахта етиштиришдаги ўртача иқтисодий кўрсаткичлар билан таққослама таҳлил қиламиз.

12-жадвал

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини 2014 йилда туманнинг ўртача кўрсаткичлари асосида пахта етиштиришнинг солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари

№	Курсаткичлар	Улчов бирлиги	Избоскан тумани	Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги	%
1	Экин майдони	га.	8350	30	X
2	Хосилдорлик	ц\га	33,3	34	102,1
3	Ялпи хосил	ц	278055,0	1020	X
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	23020173,5	80860,5	X
5	Шундан: иш хаки	м.с	8375000	23853,8	X
6	1ц пахтани таннархи	сум	82790	79275	95,8
7	1ц пахтани сотиш бахоси	сум	89600	91879	102,5
8	Ялпи маҳсулот	м.с	24913728,0	93716,6	X
9	Фойда	м.с	1893554,6	12856,1	X
11	1 га хисобига:				
	а) ялпи маҳсулот	м.с	2983,7	3123,9	104,7
	б) фойда	м.с	226,8	428,5	189,0
12	Рентабеллик	%	8,2	15,9	+7,7

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида 1 ц пахта етиштириш таннархи Избоскан туманидаги туманидаги ўртача кўрсаткичга нисбатан 95,8%ни ташкил этган.

Ҳосилдорлик даражаси бир оз юқори 34 ц/га ни ва туманга нисбатан 2,1%ни ташкил этмоқда. Шу билан бирга 1 ц пахтани сотиш баҳоси тумандаги ўртача кўрсаткичдан юқори бўлиб, 102,5% ни ташкил этган. Рентабеллик даражаси эса туманда 8,2 % бўлган бир вақтда Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида 15,9 % ни ташкил этмоқда.

Пахтачилик маҳсулотлари етиштиришни ривожлантириш, унинг самарадорлигини юксалтириш мақсадида хўжаликларда фаолият кўрсатаётган барча аъзоларнинг ишлаб чиқаришга бўлган муносабатларини бозор талаблари асосида тубдан ўзгартириш лозим. Яъни, улар маҳсулот етиштириш, йиғиштириб олиш, сақлаш ва сотиш билан боғлиқ бўлган муносабатларни вақтида, оқилона амалга оширишга алоҳида эътибор беришлари керак.

Ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида ишлаб чиқариш ҳаражатларининг ортиб бориши қонуниятли жараёндир. Ҳаттоки экин майдони ўзгармаган тақдирда ҳам аввалги йилга нисбатан кўпроқ ҳаражат сарфланади. Қайсидир турдаги ишлаб чиқариш ҳаражатларини қисқартириш эса агротехника тадбирларининг бузилишига олиб келиши мумкин. Аммо ялпи маҳсулот ҳажмини ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ўстириш ҳисобига бир бирлик маҳсулот таннархини пасайтириш мумкин.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигининг бундан кейинги ривожланиш босқичларида ҳам ишлаб чиқариш ҳаражатларини камайтириш йўналишидаги режаларда асосий эътибор ялпи маҳсулот ҳажмини устун даражада ошириб боришга қаратилиши керак.

Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида буғдой ҳосилдорлигини ошириш учун бир қанча ишлар бажариш талаб қилинади. Жумладан, хўжаликнинг экин майдонларида унумдор тупроқлар гуруҳига тегишли бўлган ўрта бонитет балларига эга бўлсада, нисбатан паст ҳосилдорликка 58,6ц/га эришилган. Бу кўрсаткични юқори агротехнологияларни қўллаган ҳолда 62-65 ц/га бўлишига эришиш керак.

Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг омилларидан бири хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга

асосан фойдаланишга ҳаракат қилишдир. Ушбу тавсияларга риоя қилинганда ялпи ҳосил миқдори 20-22 фоизгача ортиши мумкин. Бундан ташқари хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, хўжалик экин майдонларига солиш керак.

Ҳосилнинг турли касаллик ва зараркунандалар томонидан nobud бўлишига йўл қўймаслик зарур. Шунинг учун ўсимликларни химоя қилиш хизматида унумли фойдаланиш, ўз вақтида биолоботория билан шартномани тузиш ва ижросини назорат қилиш зарур.

Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ишлаб чиқариш воситалари билан таъминлашнинг яхшиланиши буғдой етиштиришда самарадорликни оширишнинг омилларидан бири ҳисобланади. Чунки ҳаражатлар таркибида техник хизмат кўрсатиш учун ҳаражатлар салмоқли 10-11 фоизни ташкил этмоқда. Яқин йиллар ичида техника воситаларининг улушини кўпайтириш керак.

Ушбу барча тадбирлар вақтида, сифатли амалга оширилиши натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари миқдори кўпайиб, уларнинг самарадорлиги юксалиши таъминланади. Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида самарадорликни 40-45% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган фермер хўжалигини ривожлантириш дастури тузиш тавсия этилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Бошқариш тизими – бир-бири билан чамбарчас боғланган ва бир - бирини тақозо қиладиган бошқариш элементларининг мажмуасидир. Бошқариш услублари иқтисодий, маъмурий-ташқилий, ижтимоий психологик услублардан ташкил топади. Бошқариш услублари тизимида иқтисодий услублар марказий ҳисобланади, чунки мазкур услублар иқтисодий муносабатларда субъектларнинг иқтисодий манфаатларига асосланган ҳолда иқтисодий қонунлар талабини қондиради. Бошқариш жараёни фермер хўжалигининг нафақат ишчи ходимларидан, балки барча турдаги моддий техника ресурсларидан оқилона фойдаланишни назарда тутди. Фермер хўжалигини бошқариш жараёнининг самарадорлиги охир оқибат унинг иқтисодий самарадорлигида акс этади.

Фермер хўжалигида иқтисодий самарадорликни ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, у бир бирлик ишлаб чиқариш харажатлари эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида оптимал рентабеллик даражаси 45-50%ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Биз Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқарув усулларида самарали фойдаланиш омиллари бўйича тўпланган маълумотларни ўрганиш ва таҳлил этиш асосида қуйидаги фикр-мулоҳазаларга келдик.

1. Исмоилов Йигитали фермер хўжалиги ишлаб чиқаришни модернизациялаш шароитида бошқариш структурасини такомиллаштириш масалаларига асосий эътиборни қаратиш лозим. Бунда фермер хўжалигини техник-технологик жихатдан қайта жихозлаш жараёнида малакали ишчи кучига бўлган талабни кескин ошиши ва умумий ходимлар сонини қисқариши каби ўзгаришларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

2. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқаришни такомиллаштириш мақсадида унинг меҳнат жамоаси таркибини тубдан яхшилаш чораларини кўриш лозим. Бунда асосий эътиборни ходимларнинг

маълумотига, касбий тайёргарлигига, ишлаб чиқариш тажрибасига ва кўникмасига қаратиш лозим.

3. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида меҳнат жамоасининг нафақат техник-технологик соҳадаги тайёргарлигини балки уларни иқтисодий ва ҳуқуқий билимларини ҳам ошириб боришга аҳамият бериш лозим. Бу бошқариш жараёнида иқтисодий усуллардан самарали фойдаланиш имкониятини беради.

4. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни модернизациялаш жараёнини амалга ошириш мақсадида хўжаликни моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва техник-ходимлар малакасини ошириш чораларини кўриш зарур. Бу фермер хўжалигида ишлаб чиқаришга янги техника ва технологияларни жорий этиш ва улардан самарали фойдаланиш имкониятини яратади.

5. Меҳнат унумдорлигини ўстиришда фан ва техника тараққиётини жадаллаштиришда, маҳсулот сифатини яхшилашда ҳақ тўлашни рағбатлантиришнинг ролини кучайтиради;

Тариф тизимини такомиллаштириш ва унинг ролини ошириш:

- камроқ ходимлар билан маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлаш учун моддий рағбатлантиришнинг прогрессив шакллари, яъни пудрат ва аккорд ҳақ тўлаш усуллари кенг қўллаш.

- мукофотлашнинг барча тизимини такомиллаштириш, унинг меҳнат натижалари, маҳсулот сифати, техникавий асосланган иш ва маҳсулот етиштириш меъёрларини бажарилиши билан боғлиқлигини таъминлаш.

- турли тармоқларда банд бўлган ишчи ва хизматчиларга тўланадиган иш ҳақидаги ўзаро нисбатларни яхшилаш, табиий-иқлим шароитлари оғир бўлган туманларда ишлаётган меҳнат шароити оғир ва ноқулай бўлган ишларда банд бўлган ходимларнинг меҳнатига ҳақ тўлашдаги имтиёزلарни кенгайтириш.

- хўжаликларда меҳнат ҳақи миқдорини ишнинг пировард натижаларига тобора боғлиқ қилиб қўйиш.

- мураккаблиги, оғирлиги ва интенсивлиги бир хил бўлган меҳнатга тобора бир хил ҳақ тўлашни таъминлаш.

Шу билан бир қаторда фермер хўжалиги олдида бошқаришнинг иқтисодий усулларида фойдаланишни янада такомиллаштириш ва иқтисодий самарадорликни ошириш бўйича бир қатор вазифалар мавжуд бўлиб, уларни амалга ошириш учун қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Хўжаликдаги эришилган иқтисодий самарадорликни мустаҳкамлаш, уни пасайишига йўл қўймаслик, аксинча уни янада ошириш чоратadbирларини кўриш керак.

2. Хўжаликда мавжуд ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш асосида ишлаб чиқаришга янги кам харажатли технологияларни жорий этиш ва уни самарадорлигини ошириш.

3. Фермер хўжалигида хорижий инвестицияларни жалб этиш асосида фермер хўжалигини кўп тармоқли бакувват хўжалик шаклига айлантириш. Жумладан хўжаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини иқайта ишлаш, иссиқхоналарни ташкил этиш, чорвачиликни ривожлантириш бўйича кенг қамровли ишларни олиб бориш зарур.

4. Хўжаликда ходимларни касбий тайёргарликларини ва маълумотини оширишга эътиборни кучайтириш лозим. Ундан ташқари хўжаликда банд бўлган ходимларнинг, айниқса ходимларнинг бир-бирига яқин бўлган камида 4-6 та касбий тайёргарликни эгаллашларини таъминлаш талаб қилинади.

5. Хўжалик аъзоларининг нафақат техник-технологик соҳалардаги балки иқтисодий ва ҳуқуқий билимларини ва амалий кўникмаларини мустаҳкамлашга ҳам эришиш керак. Бу соҳада жойларда мақсадли ўқишларни ва семинарларни мунтазам ва самарали ташкил этилиши ҳам яхши натижа бериши мумкин.

6. Фермер хўжалигида иложи борица маъмурий фармоиш усулларида камроқ фойдаланиб, иқтисодий усулларни кенг қўлланилишига етарлича

шарт-шароитларни яратиш зарур. Бу фермер хўжалигига истиқболда бозор механизми талабларига тўла амал қилишга мустақкам замин тайёрлайди.

7. Хўжаликда хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилган маҳсулотларни қўшимча тармоқларда тайёрланган маҳсулотларни четга экспорт қилиш ҳисобига чет-эл валютасига эга бўлиш ва бу соҳадаги солиқ имтиёзларидан фойдаланишга эришиш.

Бизни фикримизча хўжаликни узоқ муддатга белгиланган истиқболли дастурни ишлаб чиқиб юқорида кўрсатилган барча ишларни уни асосида амалга оширилиши яхши самара бериши мумкин.

6. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигини нафакат техник-технологик мустақиллигини, балки истиқболда фермер хўжалигини иқтисодий мустақиллигини ҳам тўла таъминлаш зарур. Фермер хўжалиги ўз даромадлари билан харажатларни қоплаб кўзда тутилган фойда массасини олиш имкониятига эга бўлиши лозим. Олинган фойда массаси эса фермер хўжалигида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришнинг самарали амалга ошириш учун етарли бўлиши лозим.

7. Исмоилов Йигитали фермер хўжалигида бошқаришнинг такомиллаштириш ва иқтисодий самарадоликни оширишнинг асосий йўналишлари бўйича белгиланган чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўзининг бу соҳадаги махсус дастўрини ишлаб чиқиб барча ишларни уни асосида ташкил этилиши яхши самара беради.

8. Амалиётда фойдаланиладиган бошқарув усуллари, қоидага кўра, мажмуавий бўладилар, яъни улар бир вақтда иқтисодий манфаат, маънавий ва моддий рағбатлантириш, ижтимоий-психологик омилларни ҳисобга оладилар. Бунда айрим усуллар аниқ вазиятларда бир бирларини тўлдиргандай бўлиб, ҳар хил омилларнинг бошқарув объектига таъсими мажмуавий белгилашга имкон беради. Бундай шароитларда фермер хўжалигини раҳбарлари бошқарувнинг мажмуавий усуллари эгаллаган бўлишлари, танловни тўғри бажаришлари ва худди ушбу аниқ шароитларда самаралироқ бўлган усуллари қўллашлари керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг қонунлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т. Ўзбекистон 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 1-китоб. – Т.: 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг Давлат ер кадастри тўғрисидаги қонуни Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 3-китоб. – Т.: 1999
4. Ўзбекистон Республикасининг фермер хўжалиги тўғрисидаги қонуни. (2004 йил 26 августдаги янги наشري) Т. 2004 йил.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонунига шарҳлар. -Тошкент.: “Шарқ”, 2000. -384б.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” ги қонуни. (янги тахрири) -Тошкент.: “Шарқ”, 1998
7. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси. -Тошкент.: “Адолат”, 1996. -256б.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

1. Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 31 январдаги “Фермер хўжалиги ер майдонини мақбуллаштириш ва уни тугатиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 22 октябрдаги “Ўзбекистонда фермерлик фаолиятини ташқил қилишни янада такомиллаштириш ва уни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 4478-сонли Фармони. Халқ сўзи. 23.10.2012 й
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 4 майдаги “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташқил этиш тизимини такомиллаштириш бора-сидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4296-сонли Фармони. // Халқ сўзи, 2011 йил 5 май.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом».
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 декабрдаги «Иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарининг қўллаб-қувватлаш, уларни барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида» ги ФП-4058 сонли Фармойиши. Халқ сўзи 2008 йил 29 декабр
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 майдаги ПК-867-сонли қарори. Халқ сўзи, 2008 йил 16 май
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги ПФ–3226 сонли Фармони “Қишлоқда ислохатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида”. Халқ сўзи 2003 йил 25 март.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 383-сонли қарори. Халқ сўзи. 05. 09. 2003 йил.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрел, “Аҳолининг иш билан бандлигини кенгайтириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрида”ги ПК-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 18 (258) сон.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2007 йил 6 апрелдаги ПК-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси-2007, №4.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2007 йил 24 апрелдаги №106 қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 май 106 – сонли “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисоблаш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 8 май 95 – сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида” 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

14. Меҳнат ресурслари балансини тузиш ва ишга жойлаштиришга муҳтож шахсларни аниқлаш услубияти бўйича ўқув-услубий қўлланма. –Т.: 2007.

15. “Ўзбекистон Республикаси аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органларини хўжалик харажатлари ва уларда ахборот технологияларини яратиш харажатларини қоплаш жамғармасини ташкил этиш ва маблағларни сарфлаш тартиби тўғрисида” Йўриқнома, 2006 йил апрел ойи.

16. Ўзбекистон Республикасининг имтиёзли пенсия таъминоти ва меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлари тўплами. –Т.: “Адолат”, 2006. - 724б

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2015 йилда

иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” маърузаси, Халқ сўзи 18.01.2015й.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси, Халқ сўзи 18.01.2014й.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2012 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2013 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси Халқ сўзи 29.01.2013й.

4. И.А.Каримов. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 27 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир» Халқ сўзи 28.01.2010 йил.

5. И.А.Каримов. «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби». Халқ сўзи 13.02.2009 йил.

6. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т. “Маънавият”, 2009 й.

7. И.А.Каримов «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон ша-роитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» Т Ўзбекистон. 2009 й.

8. Каримов И.А. «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» (Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси ва Сенатни Қўшма мажлисидаги маърузаси.). Тошкент «Ўзбекистон» 2005 йил.

9. И.А.Каримов. Ўзбекистон XX1-аср бусагасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари. Тошкент. Ўзбекистон. Тошкент - 2000

10. И.А.Каримов Дехкончилик тараккиёти- тукин хаёт манбаи. Тошкент Ўзбекистон 1998 йил.
11. И.А.Каримов «Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод сиёсат-мафкўра» Т.Ўзбекистон 1996 йил
12. И.А.Каримов. «Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар» Т.Ўзбекистон 1996 йил.
13. И.А.Каримов. «Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида». Тошкент 1995 йил.
14. И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йулида. Тошкент 1995 йил.
15. И.А.Каримов. Ўзбекистон-бозор муносабатларига утишнинг узига хос йули. Тошкент. Ўзбекистон. 1993 йил 269 б.
16. И.А.Каримов. «Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Тошкент. Ўзбекистон. 1993 йил 269 б.
17. И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тарққиёт йўли» Т.Ўзбекистон 1992 йил
18. И.А.Каримов. Дехкончилик тараккиёти фаровонлик манбаи. Тошкент. Ўзбекистон 1991 йил.

4. Мавзуга оид меъёрий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятлар бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги 383-сонли қарори. Халқ сўзи. 05. 09. 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 6 апрел, “Аҳолининг иш билан бандлигини кенгайтириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрида”ги ПҚ-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 18 (258) сон.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон Қарори. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси-2007,№4.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисобга олиш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги 2007 йил 24 апрелдаги №106 қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 24 май 106 – сонли “Ишга жойлаштиришга муҳтож меҳнат билан банд бўлмаган аҳолини ҳисоблаш методикасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 8 май 95 – сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини ошириш ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органлари фаолиятини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида” 2007 йил 6 апрелдаги ПҚ-616-сон қарорини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 йил 19-20 (259-260) сон

7. Меҳнат ресурслари балансини тузиш ва ишга жойлаштиришга муҳтож шахсларни аниқлаш услубияти бўйича ўқув-услубий қўлланма. –Т.: 2007.

8. “Ўзбекистон Республикаси аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш органларини хўжалик харажатлари ва уларда ахборот технологияларини яратиш харажатларини қоплаш жамғармасини ташкил этиш ва маблағларни сарфлаш тартиби тўғрисида” Йўриқнома, 2006 йил апрел ойи.

9. Ўзбекистон Республикасининг имтиёзли пенсия таъминоти ва меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича меъёрий ҳужжатлари тўплами. –Т.: “Адолат”, 2006. - 724б

5. Асосий адабиётлар.

1. Qodirxodjaeva N.R Menejment: O'quv qo'llanma. – T.: “iqtisodiyot”, 2012 y ,
2. N.Q.Yoldashev, V.N. Navakov Menejment nazariyasi Darslik. – T.: “Iqtisodiyot”, 2013 y ,
3. N.Q.Yoldashev, M.M. Azralova, G.Y.Xodjaamuratova Menejment va marketing asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: “iqtisodiyot”, 2012 y ,
4. D. Qosimova Menejment nazariyasi O'quv qo'llanma. – T.: “iqtisodiyot”, 2012 y ,
5. Юсупов М.С. Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини бошқариш: Ўқув қўлланма. – Т.: “Адабиёт жамғармаси”, 2009 й , 18 б.
6. М.Шарифхўжаев. Ё. Абдуллаев Бошқарув Дарслик Тошкент-Ўқитувчи- - 2001й
7. А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т. 2010.
8. О'Р.Умрзақов ва б. Фермер хо'jaligi iqtisodiyoti. – Т.:”Iqtisod-moliya” 2007.
9. А.Исмоилов, О.Муртазаева. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т.: 2002 йил.
- 10.Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. (дарслик) . Т. 2004 йил.
- 11.Б.Салимов, К.Ҳамдамов. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти (ўқув қўлланма) Т. 2004 йил.
- 12.Н. Олимжонов О., Фармонов Т ва бошқалар. «Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари». Т., Университет 2005 йил.
- 13.Ходиев Б.Ю., Бекмуродов А.Ш. ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Т. «Иқтисодиёт». 2009 й.
- 14.М.Н.Махмудов, З.А.Жумаев, С.А.Сатторов. И.А.Каримовнинг 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма.Тошкент–2012 йил.

15. М.Комилов, У. Гофуров, М.Амонбоев И.А.Каримовнинг «Мустақиллик – Барча эзгу режа ва марраларимизнинг мустахкам мезонидир» мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Тошкент–2013 йил

6. Қўшимча адабиётлар.

1. С.Хушматов ва бошқалар. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни бизнес бошқариш ва фаолият юритишнинг иқтисодий асослари. Тошкент-2010 й.
2. Х.Х.Комолов «Фермер хўжаликларини техника воситалари билан таъминлаш самарадорлигини ошириш йўллари» иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Тошкент-2012 йил
3. З.Ю.Хошимов «Фермер хўжаликларининг муаммолари ва ривожлантириш истиқболлари. Т. 2004 йил.

7. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар.

1. А.Абдуллаев, О.Шерматов, Б.Рахмонова. Ўзбекистон фермерлари кенгашини ташқил этилиши аграр ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичидир Андижон машинасозлик институтидаги конференция материаллари. 2013 й
2. А.Абдуллаев, О.Шерматов. Қишлоқ хўжалигини модернизациялаш шароитида фермер хўжалиги маҳсулоти Рақобатдошлигини ошириш омиллари. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида қишлоқ хўжалигини модернизация қилишнинг асосий йўналишлари. Ўзбекистон бозор ислохотлари илмий тадқиқот институти. 2013 й
3. Ф.Муминова Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларидаги нисбатнинг узгариши. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. № 2. 2013 йил.
4. Т. Ризаев. Сув истемолчилари уюшмаларининг фаолиятини мувофиқлаштириш муаммолари ва ечимлари. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. № 2. 2013 йил.
5. Фармонов Ж. Фермер хўжаликларини баркорор ривожлантиришнинг янги имкониятлари. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. №4.2013 йил.

6. Андижон вилояти қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаси ҳамда фермерлар кенгашининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари, шартномалари ҳамда шу каби бошқа маълумотлари.

7. Избоскан туманидаги Исмоилов Йигитали фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллардаги бизнес режалари, йиллик ҳисоботлари ва бошқа маълумотлар.

Интернет манбалари

1. -www.pravo.uz. Ўзбекистан Республикаси қонунчилик базаси.
2. www.ziyonet.uz – Ўзбекистон ОЎМТВ қошидаги электрон кутубхона.
3. www.lex.uz -Қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар миллий базаси.